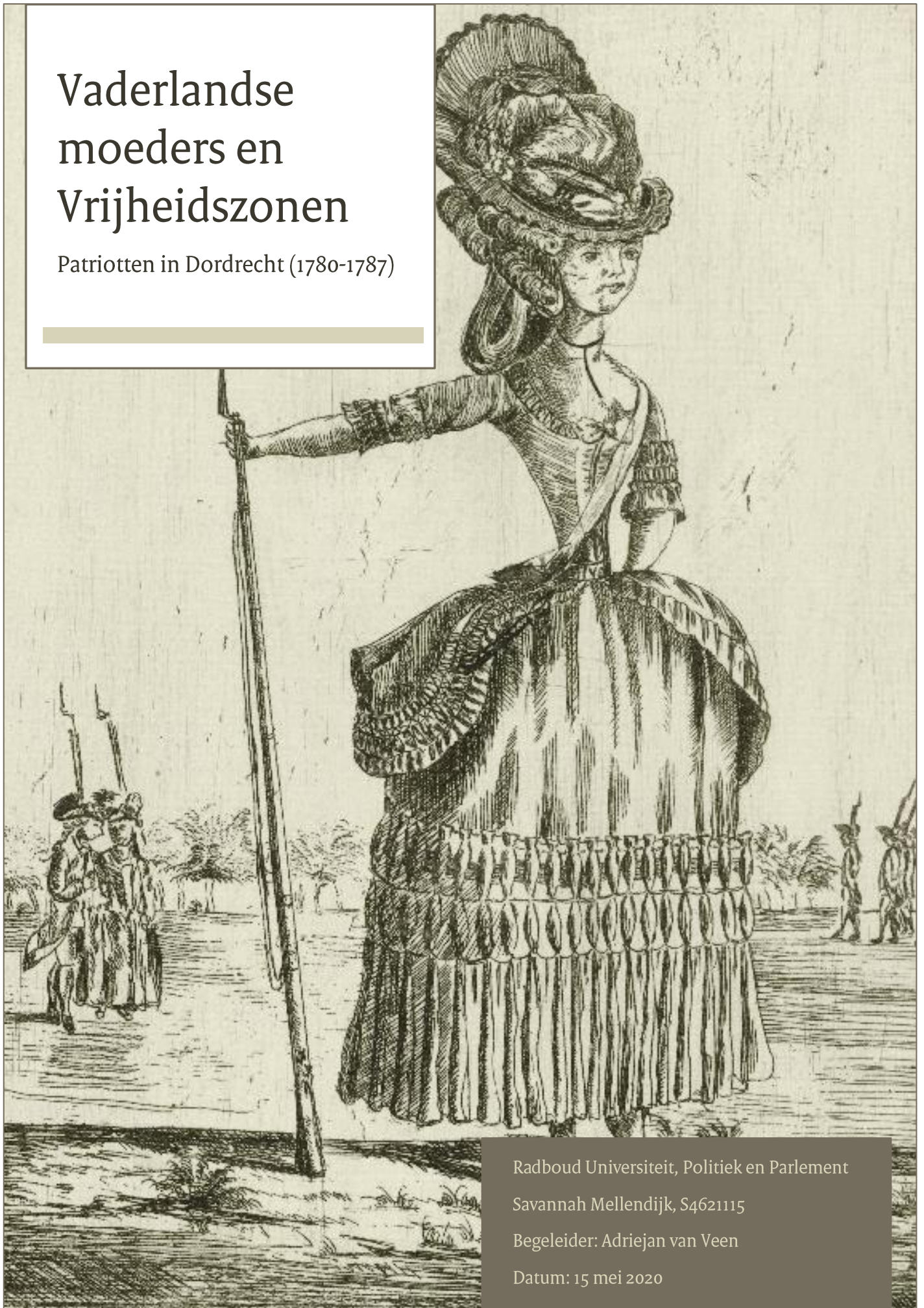

Vaderlandse moeders en Vrijheidszonen

Patriotten in Dordrecht (1780-1787)

Radboud Universiteit, Politiek en Parlement

Savannah Mellendijk, S4621115

Begeleider: Adriejan van Veen

Datum: 15 mei 2020

Inhoud

Inleiding	2
Hoofdstuk 1 De eerste stad van Holland	10
Stedelijke organisatie	10
Dordrecht voor 1780	14
Hoofdstuk 2 Patriotten in Dordrecht	16
Regenten in oppositie	16
Bevlogen schutters	18
Burgers verenigd	26
De omwenteling	30
Hoofdstuk 3 Donatrices in Dordrecht	33
Deugdgezinde vrouwen in het exercitiegenootschap	33
Prosopografische analyse van de Dordtse donatrices.....	38
Conclusie	46
Literatuurlijst	48
Primaire bronnen	48
Secundaire bronnen	50
Internetpagina's	53

Inleiding

Vaderlandsche burgeressen!
Lief en achtlingwaard geslagt!
Dat 's mans zorgen, dat 's mans rampen
Door uw tederheên verzagt.
Gij, bekoorlijke Engelingen!
Die uw Vaderland bemint;
Die, in vrijheid en gelijkheid,
't Heil der zaamenleving vind.
Gij, die, in uw kring, durft toonen,
Afkeer van de dwinglandij,
Gij, die 't heldenhart bemoedigt,
En ons toeroept: dood of vrij!¹

Zeven jaar lang hadden de burgers en burgeressen van Dordrecht onder het juk van de vorst van Oranje geleefd. Op 29 januari 1795 hadden de Franse helden een einde gemaakt aan de onderdrukking van het hatelijke Oranjehuis. Dit gedicht betiteld *Aan de burgeressen van Dordrecht*, voorgedragen tijdens een feest ter gelegenheid van de oprichting van de nieuwe Bataafse Republiek, was een ode aan het lieve en achtingswaardige geslacht dat haar mannen had versterkt in de strijd voor de vrijheid. In het gedicht blikt de dichter, Gerrit Paape, terug op de revolutie in 1787. De eerste fase van de Nederlandse revolutie was in september van dat jaar abrupt afgebroken door de inval van het Pruisische leger. Willem V had zijn herstel als erfstadhouder te danken aan zijn vrouw, Wilhelmina van Pruisen. Dit 'monster', in de woorden van Gerrit Paape, had de patriotten met de oude ketens bezwaard.² In de ogen van de patriotten was zij, zowaar meer dan haar echtgenoot, een machtsbeluste vrouw en despotisch heerser die haar man domineerde. Enerzijds werd de betrokkenheid van vrouwen bij de revolutie bejubeld, anderzijds was de invloedrijke vrouw van de stadhouder de belichaming van het kwaad en de heerszucht.

Hoewel de vrouwen actief hadden geparticipeerd in de revolutionaire politieke cultuur, was het recht om te stemmen – hoezeer ook als een 'universeel' recht verklaard – niet aan hen toegefallen. Niet alleen had deze uitsluiting in 1796 geen enkele explicitering nodig gehad, ook in de discussies omtrent de constitutie kwamen de rechten van vrouwen niet, of slechts zijdelings, ter sprake.³ Het einde van de achttiende eeuw wordt daarom ook wel beschouwd als het begin van een ontwikkeling waarbij vrouwen gestaag uit het openbare leven verdwijnen om zich tenslotte uitsluitend aan huishouden en moederschap

¹ Gemeentearchief Dordrecht, 150 Collectie van handschriften, cat. nr.1455, 17 juni 1795, 3.

² Ibidem, 5.

³ Myriam Everard, 'Vrouwen voor 't vaderland: burgeres Van der Meer en de Bataafse Republiek', in: *Holland* 31 (1999) 272-281, alhier 273-274.

te wijden, terwijl het uitoefenen van politieke rechten een exclusieve mannenzaak was geworden.⁴ Dit fenomeen wijst op een spanningsveld tussen politiek, burgerlijkheid, huiselijkheid en gender rond de eeuwwisseling. Aan de vooravond van de achttiende-eeuwse revoluties leidde de articulatie van een burgerlijke cultuur tot een uitbarsting van politieke strijd en participatie. In de ‘lange’ negentiende eeuw symboliseerde burgerlijkheid daarentegen een cultuur van politieke onthouding en huiselijke harmonie. De paradoxale verhouding tussen politieke participatie en burgercultuur hangt samen met de polarisering tussen mannen en vrouwen. Aan het einde van de achttiende eeuw werden, ten behoeve van de verlichte burgermentaliteit, de maatschappelijke verhoudingen tussen standen, generaties en seksen opnieuw overdacht. Tegen de achtergrond van de revoluties speelde gender een cruciale rol in de vorming van de nieuwe burgermaatschappij.⁵

Verschillende historici benadrukten het feit dat de polarisering tussen de seksen zich reeds in de achttiende eeuw had voorgedaan.⁶ Desondanks richtten de meeste publicaties zich op de manier waarop het burgerlijke levensideaal zich ontplooidde in de negentiende eeuw.⁷ Van belang voor de ontwikkeling van het internationale debat was de these van de Duitse filosoof Jürgen Habermas over de scheiding tussen de publieke sfeer en de privésfeer.⁸ Sindsdien is de theorie veelvuldig vanuit een feministisch oogpunt uitgeoefend. De seksesegregatie wordt verklaard als een gevolg van de industrialisatie en als een erfenis van de Franse revolutie. Enerzijds was door de opkomst van de commerciële bedrijfsvoering de kern van het bedrijf buiten de eigen woning geplaatst, waardoor de taak van de vrouw werd beperkt tot het huiselijke leven in strikte zin.⁹ Anderzijds had de Franse revolutie de vrouw, voorheen invloedrijk in de persoonlijke cultuur van het ancien régime, ondanks haar participatie in de revolutie, buitengesloten van de nieuwe politieke rechten gebaseerd op het burgerlijke ideaal van huiselijke orde en deugd.¹⁰ Een dergelijke these roept de vraag op naar de politieke betrokkenheid van vrouwen in de Nederlandse casus. Diverse studies zijn al op zoek gegaan naar de revolutionaire vrouw in de Bataafse tijd en hebben haar gevonden als donatrice van wapengenootschappen of als schrijfster van kranten en pamfletten.¹¹ Echter, een studie naar vrouwen in de Patriottentijd blijkt nagenoeg te ontbreken.

⁴ Josine Blok, ‘Hemelse rozen door ’t wereldse leven. Sekse en de Nederlandse burgerij in de 19^e eeuw’, in: R. Aerts en H. te Velde (eds.), *De stijl van de burger: over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998) 123-156, alhier 123-125.

⁵ Eveline Koolhaas-Grosfeld, ‘Voor man en maatschappij: over vrouwen in de Bataafs-Franse tijd’, in: F. Grijzenhout, N. van Sas en W. Velema (eds.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013) 185-213, alhier 185.

⁶ Het meest uitgesproken verwoord door Rosendaal, ‘Een nieuwe vrouwendag. Vrouwen in de Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw’, *Dinamiek* 7:1 (1990) en Everard, ‘Vrouwen voor ’t vaderland’ (1999).

⁷ Blok, ‘Hemelse rozen door ’t wereldse leven’ (1998).

⁸ Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere* (Cambridge 1962).

⁹ B. Smith, *Ladies of the leisure class. The bourgeoisies of northern France* (Princeton 1981); L. Davidoff en C. Hall, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850* (Londen 1987).

¹⁰ Joan B. Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution* (Cambridge 1988).

¹¹ Rosendaal, ‘Een nieuwe vrouwendag’ (1990); Everard, ‘Vrouwen voor ’t vaderland’ (1999); idem, ‘In en om de (Nieuwe) Bataafsche Vrouwe Courant. Het aandeel van vrouwen in de revolutionaire politieke cultuur’,

Dit onderzoek beoogt een inzicht te bieden in de sociaal-culturele dimensie, in het bijzonder de genderdimensie, van de Dordtse Patriottenbeweging. Dit betekent dat de activiteiten en sociaal-culturele profielen van de mannen én vrouwen betrokken bij de revolutionaire politieke cultuur aan het einde van de achttiende eeuw een leidend thema vormen in de analyse. De periode rond 1800 staat ook wel bekend als de meest onstuimige episode uit de Nederlandse geschiedenis sinds de Opstand tegen Spanje. De aversie tegen stadhouder Willem V vormde een verbindend element tussen de regenten die zich tegen de stadhouderlijke macht verzetten en de burgerij die naar meer politieke invloed verlangde. In Dordrecht wordt het begin van de Patriottentijd ook wel aangeduid met de oprichting van het exercitiegenootschap onder de leus 'de Vrijheid'. Daarmede had Dordrecht overigens de primeur. Hoewel het hanteren van wapens voor vrouwen even ongebruikelijk was als het uitoefenen van politieke rechten, werd hen een jaar later het donateurschap van deze paramilitaire organisatie mogelijk gemaakt. De Dordtse Patriotten zouden nationale bekendheid verwerven door de provocerende actie van de pensionaris De Gijselaar en burgemeester Gevaerts. Op 17 maart 1786 poogden de heren met hun koets door de Stadhouderspoort op het Binnenhof te rijden, die uitsluitend bedoeld was voor de stadhouder. Een orangistische menigte kon de patriotten op het nippertje tegenhouden.¹² De Dordtse donatrices zouden niet demonstratief door de Stadhouderspoort rijden of de prinses van Oranje, Wilhelmina, bij Goejanverwellesluis tegenhouden, maar dit maakte hun acties niet van mindere betekenis.

Alvorens in te gaan op de historiografische behandeling van vrouwen in het revolutietijdvak, dient een uiteenzetting plaats te vinden van het revolutieonderzoek in het algemeen. In de historiografie over de achttiende-eeuwse revoluties werd de Franse revolutie lange tijd als universeel voorbeeld *par excellence* beschouwd. Geschiedschrijvers waren gericht op de revolutionaire trend in Frankrijk en hadden niet of nauwelijks aandacht besteed aan de precedentes in de omliggende landen. De Nederlandse omwenteling – de Bataafse revolutie – werd herhaaldelijk gepresenteerd als een imitatie van de Franse revolutie.¹³ Verandering kwam in de jaren vijftig met de baanbrekende these van de Amerikaan Palmer en de Fransman Godechot over een Atlantisch of democratisch genoemde revolutie.¹⁴ Zowel Palmer als Godechot poogden de Franse revolutie te situeren in een bredere samenhang van revolutieverschijnselen in de laatste decennia van de achttiende eeuw. Hoewel Godechot meer dan Palmer dacht in termen van Franse expansie, erkenden beide auteurs het belang van de gebeurtenissen in Nederland. Met de opmars van de patriotten had zich daar immers al voor het uitbreken van de Franse revolutie een krachtige hervormingsbeweging gemanifesteerd. Hoewel de transnationale benadering van

Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman 24 (2001) 67-87; Claudia Baar-De Weerd, *Uw sekse en de onze. Vrouwen en genootschappen in Nederland en in de ons omringende landen* (Hilversum 2009).

¹² Willem Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 32-34.

¹³ L. Legrand, *La Révolution française en Hollande. La République Batave* (Parijs 1894).

¹⁴ R.R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800* (2 dln.; Princeton 1959-1964); Jacques Godechot, *La Grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde, 1789-1799* (2 dln.; Parijs 1956).

Palmer pas enkele decennia later werd opgepikt, leidde zijn conceptie van een brede revolutiebeweging tot een verruiming van het blikveld van het Nederlandse revolutieonderzoek.¹⁵

In de Nederlandse historiografie had zich in dezelfde tijd een soortgelijke revaluatie van het revolutietijdvak voorgedaan. Lange tijd kon men de tweede helft van de achttiende eeuw als een weinig beschreven episode uit de Nederlandse geschiedenis bestempelen. Colenbrander formuleerde aan het einde van de negentiende eeuw voor het eerst een samenhangende interpretatie van de Nederlandse casus. Zijn focus op de diplomatieke correspondentie met de buitenlandse mogendheden leidde echter tot een kleinerend beeld van de patriotten als pionnen in het schaakspel van de internationale politiek.¹⁶ Een reactie op het buitenlandse perspectief was de studie van Geyl. Op basis van kranten en pamfletten van eigen bodem concludeerde Geyl dat het patriottisme een uitsluitend Nederlands verschijnsel was.¹⁷ Het academische debat kwam echter werkelijk op gang na de publicatie van De Wit. De Wit stelde de strijd tussen de aristocratie en de democratie centraal en verbond de achttiende-eeuwse progressieven met de totstandkoming van de liberale staat in de tweede helft van de negentiende eeuw. Door de nadruk te leggen op de sociale tegenstellingen tussen regenten en burgers paste zijn these binnen de door de sociologie geïnspireerde historiografische trend uit de jaren zeventig. Na het internationale perspectief van Colenbrander en het revaluerende nationale perspectief van Geyl voegde De Wit hiermee een sociale benadering toe aan het Nederlandse revolutieonderzoek.¹⁸

De internationale wereld werd definitief wakker geschud door de publicatie van Simon Schama in 1977. Schama bouwde in feite voort op de these van De Wit door de continuïteit en de Nederlandse eigenheid van de patriotten te benadrukken. Hij accepteerde echter het internationalistische perspectief van Palmer door het patriottisme te beschouwen als een uniek-Nederlands verschijnsel binnen een algemeen-Europees patroon.¹⁹ Tegen de achtergrond van de herwaardering van de patriotten als een hervormingsbeweging van eigen bodem nam het Nederlandse revolutieonderzoek in de jaren tachtig een vlucht. Geïnspireerd door het ruimere perspectief van politieke cultuur werd een breed scala aan nieuwe onderzoeksterreinen ontdekt. Politieke cultuur was als een geheel aan verhandelingen en praktijken kenmerkend voor de continue politieke strijd binnen een samenleving.²⁰ Als gevolg van de zogenaamde *cultural turn* richtten talrijke herdenkingsbundels rondom het jubileumjaar 1987 zich op de culturele dimensie van de politiek door te focussen op letterkunde, symboliek en culturele uitingen.²¹ Recentere

¹⁵ N.C.F. van Sas, 'De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw', *BMGN* (1985), 636-647, alhier 639-641.

¹⁶ H.T. Colenbrander, *De patriottentijd* (3 dln.; 's-Gravenhage 1897-1899).

¹⁷ P. Geyl, *De patriottenbeweging 1780-1787* (Amsterdam 1947).

¹⁸ C.H.E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland, 1780-1848. Kritisch onderzoek van een historisch beeld en herwaardering van een periode* (Heerlen 1965); idem, *De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw 1780-1787. Oligarchie en proletariaat* (Oirsbeek 1974).

¹⁹ Simon Schama, *Patriots and liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813* (New York 1977).

²⁰ Keith Baker, *The French revolution and the creation of modern political culture* (3 dln.; Oxford 1987-1989).

²¹ Enkele voorbeelden: F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.C.F. van Sas, *Voor vaderland en vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam 1987); Th.S.M. van der Zee, J.G.M.M. Rosendaal en P.G.B. Thissen, *1787. De Nederlandse revolutie?* (Amsterdam 1988); H. Bots en W.W. Mijnhardt, *De droom van de revolutie*.

publicaties maakten de politieke ideeënvorming en de verspreiding daarvan inzichtelijk. Deze studies erkenden het belang van de patriotten voor de uitvinding van de moderne staat, maar betwistten de lineaire opvatting van De Wit en Schama op de ontwikkeling van het revolutionaire republikanisme naar het negentiende-eeuwse liberalisme.²² Auteurs beschouwden de patriotten enerzijds als modern en vernieuwend, anderzijds als een laatste poging om de corporatieve structuren te herstellen.²³

Sinds het einde van de twintigste eeuw is eveneens de aandacht voor vrouwen in de politiek van de revolutie toegenomen. Onder invloed van de toenemende vrouwenemancipatie en populariteit van de vrouwen- en genderstudies nam de belangstelling voor de vrouwelijke sekse in de geschiedenis toe. In het Nederlandse revolutieonderzoek resulteerde de zoektocht naar politiek activistische vrouwen tot een polemische strijd tussen Joost Rosendaal en Myriam Everard.²⁴ Rosendaal stelde dat de revolutionaire vrouwen, in tegenstelling tot de contra-revolutionaire vrouwen, een overwegend passieve rol hadden vervuld in de revolutie. Dit kwam niet alleen voort uit de patriotse mobilisatiekaders waarbinnen weinig plaats was voor de vrouw, maar was ook een gevolg van het streven naar een nieuwe maatschappelijke orde gebaseerd op een strikte scheiding van het publieke domein en het privé-domein.²⁵ Daarop beschuldigde Everard Rosendaal te veel oog te hebben voor de man en beweerde dat vrouwen als schrijfsters, donatrices en deelnemers van publieke aangelegenheden juist van cruciale betekenis waren geweest op het verloop van de revolutie.²⁶ In navolging hiervan richtten enkele historici zich op de deelname van vrouwen in het (semi-)politieke leven van de achttiende eeuw.²⁷ Het zwaartepunt verplaatste zich echter al snel naar de achterliggende ideeën en concepties over de verhoudingen tussen de seksen, waardoor de polemieken van Rosendaal en Everard onafgedaan bleef.²⁸

Geconcludeerd kan worden dat het nationale revolutieonderzoek inmiddels beschikt over een aanzienlijke hoeveelheid publicaties. Waar over vrouwen in de Bataafse tijd intussen verscheidende

Nieuwe benaderingen van het patriotisme (Amsterdam 1988); F. Gijsenhout, *Feesten voor het vaderland: patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Zwolle 1989).

²² S.R.E. Klein, *Patriots republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam 1995); N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004).

²³ Joost Rosendaal, *Tot nut van Nederland. Polarisation en revolutie in een grensgebied, 1783-1787* (Nijmegen 2012); Maarten Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak 1770-1820* (Nijmegen 1999).

²⁴ Joost Rosendaal, 'Revolutionaire vrouwen gezocht! Een repliek op de kritiek van Myriam Everard', *De Achttiende Eeuw* 39 (2007) 25-34, aldaar 33.

²⁵ Joost Rosendaal, 'Een nieuwe Vrouwendag. Vrouwen in de Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw', *Dinamiek* 7:1 (1990) 10-21; Idem, 'Vrouwen op de vlucht. Patriotse vrouwen in ballingschap', in: P. Altena en M. Everard, *Onbreekbare burgerharten. De historie van Betje Wolff en Aagje Deken* (Nijmegen 2004) 153-158.

²⁶ Myriam Everard, 'Vrouwen voor 't vaderland: burgeres Van der Meer en de Bataafse politiek', *Holland* 31 (1999) 272-281; Idem, 'In en om de (Nieuwe) Bataafsche Vrouwe Courant. Het aandeel van vrouwen in een revolutionaire politieke cultuur', *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 24 (2001) 67-87; Idem, 'Twee "dames hollandoises" in Trévoux', *De achttiende eeuw* 38 (2006) 147-167.

²⁷ Bijvoorbeeld de rol van vrouwen in genootschappen in Baar-De Weerd, *Uw sekse en de onze*.

²⁸ Myriam Everard en Mieke Aerts, 'De burgeres. Geschiedenis van een politiek begrip', in: J. Kloek en K. Tilmans (eds.), *Burger. Een geschiedenis van het begrip 'burger' in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21^e eeuw* (2002); Koolhaas-Grosfeld, 'Voor man en maatschappij'.

studies bestaan, is dit voor de patriotse vrouwen minder het geval. Bekend is dat vrouwen bij diverse vrijkorpsen een rol speelden als participant of donatrice, maar dit fenomeen is nooit op een systematische wijze onderzocht. Om de betrokkenheid van vrouwen te analyseren vormt Dordrecht een veelbelovende casus. Lange tijd was de plaatselijke geschiedschrijving – op enkele proefschriften na – het domein van de amateurhistoricus.²⁹ Door de toenemende belangstelling voor het revolutietijdvak groeide ook het aantal academische studies op lokaal niveau. Lokale studies over steden in Holland alsook daarbuiten hebben de lokale autonomie en regionale diversiteit in de politieke strijd inzichtelijk gemaakt.³⁰ Opvallend is echter dat Dordrecht altijd onderbelicht is gebleven.³¹ Dordrecht kan om verschillende redenen als een interessant onderzoeksobject worden beschouwd. De achttiende-eeuwse stad was een patriottenbolwerk met het eerste exercitiegenootschap van Nederland. Het beschikt daarnaast over een rijk bronnencorpus waaruit de actieve participatie van vrouwen in de Dordtse Patriottenbeweging blijkt.³²

Dit onderzoek bouwt voort op de recente innovaties in de Nederlandse historiografie door de politieke cultuur van de patriotten op lokaal niveau te besturen. Daarbij vormt de tot nu toe onderbelichte rol van vrouwen een belangrijk thema in de analyse. Dit onderzoek heeft tot doel de organisatiepatronen van de Patriottenbeweging inzichtelijk te maken en de hoofdrolspelers, zowel de mannen als vrouwen, in kaart te brengen en sociaal-cultureel te analyseren. Alvorens de opzet van het onderzoek nader toe te lichten, is het noodzakelijk om enkele uitgangspunten te expliciteren. Door de stedelijke gemeenschap centraal te stellen, sluit dit onderzoek aan bij de algemene trend in de sociale geschiedenis van de Patriottentijd. De stad dient niet beschouwd te worden als een verzameling stenen of mensen, maar als een samenleving waarbinnen individuele stedelingen op een vanzelfsprekende of geregelde wijze met elkaar omgingen.³³ Dit uitgangspunt is mede ontleend aan de theorie van de Engelse socioloog Anthony Giddens. Behalve de klemtoon op instituties – waarover straks meer –, is het idee dat het menselijk handelen sociaal gereguleerd is en een inherent context gebonden karakter heeft overgenomen. In het sociale verkeer doet een persoon een beroep op een aangeleerd pakket aan regels. Deze ‘habitus’, in de woorden van de Franse socioloog Pierre Bourdieu, zorgt ervoor dat individuen volgens vaste patronen in een samenleving handelen.³⁴ Het individu is echter, zo benadrukt Giddens, geen slaaf van de habitus,

²⁹ Joris Oddens, ‘De Nederlandse revolutie in dorp en stad. Lokale geschiedschrijving over de patriots-Bataafse tijd, 1875 tot heden’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 130:4 (2017) 565-591.

³⁰ Enkele voorbeelden: W.Ph. te Brake, *Regents and rebels. The revolutionary world of an eighteenth-century Dutch city* (Oxford 1989); Maarten Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak 1770-1820* (Nijmegen 1999); Joost Roosendaal, *Tot nut van Nederland. Polarisation en revolutie in een grensgebied, 1783-1787* (Nijmegen 2012).

³¹ Met een uitzondering van T.J. de Bruijn, ‘Dordrecht in de patriottentijd: De ambtsverdeling en politieke ontwikkelingen in een stad in de jaren 1780-1788 (scriptie Leiden 1984); Baggerman, *Een lot uit de loterij: Familiebelangen en uitgeverspolitiek in de Dordtse firma A. Blussé en Zoon, 1745-1823* (Amsterdam 2000); P. Schotel, ‘De Dordrechtse schuttersgilden in de patriottentijd, 1782-1787’, *Kwartaal en Tekens* 10:2 (1984).

³² P. Schotel, ‘De Dordrechtse schuttersgilden’, 24.

³³ Prak, *Republikeinse veelheid*, 17-18.

³⁴ Pierre Bourdieu, ‘Structures, habitus, practices’, in: *The Logic of Practice* (Cambridge 1990) 53-65.

maar heeft een actief en reflectief karakter.³⁵ Van de Franse filosoof Michiel Foucault is het idee overgenomen dat taal, het ‘discours’, een belangrijke rol speelt in de constitutie van het sociale leven.³⁶

Gender vormt een van de meest kenbare scheidingslijnen waarop een samenleving wordt ingedeeld. In navolging van de Amerikaanse historica Joan Scott wordt gender niet beschouwd als het biologische verschil tussen mannen en vrouwen, maar als de constructie van sociaal-culturele relaties gebaseerd op de waargenomen verschillen tussen de seksen. Degenen die op basis van hun lichamelijke kenmerken worden ingedeeld als man of vrouw, worden geacht zich te voegen naar wat binnen het discours wordt aangemerkt als mannelijk dan wel vrouwelijk. Deze constructies zijn niet stabiel en coherent, maar afhankelijk van de tijd en plaats waarin zij worden gebruikt. Door de sociaal-culturele dimensie van het politiek handelen van de mannen en vrouwen centraal te stellen, vindt deze studie tevens aansluiting bij het analysekader van de politiek-culturele benadering. De voor deze studie meest bruikbare opvatting van politieke cultuur is geïntroduceerd door Keith Baker. Baker beschouwt het concept politieke cultuur als de continue strijd in de samenleving tussen argumenten en tegenargumenten, tussen voorstellingen en alternatieve voorstellingen en tussen acties en tegenacties.³⁷ Politieke cultuur geeft ons inzicht in de onderlinge samenhang en wisselwerking tussen individuen en groeperingen. Politieke cultuur biedt bovendien een ruimer perspectief op de definitie van politiek, waardoor de politieke strijd op een tal van terreinen kan worden onderzocht. Dit maakt het mogelijk om de participatie van zowel mannen als vrouwen in de revolutionaire politieke cultuur van de achttiende eeuw te traceren.

Het Dordrechts Gemeentearchief bevat uiteraard een grote hoeveelheid buitengewoon bruikbare documenten. Het was echter binnen de tijd en ruimte van dit project onmogelijk om al die documenten te bekijken. Daarbij vormden de overheidsmaatregelen als gevolg van de uitbraak van het COVID-19 virus een beperking op het voortzetten van het archiefonderzoek na 15 maart 2020. Er is daarop gekozen om de archieven van het vrijkorps en de schutterijen zorgvuldig te bekijken. De archieven van andere stedelijke instellingen, zoals de gilden en het stadsbestuur, zijn buiten beschouwing gelaten. De Dordtse periodieken en gedenkboeken vormden desalniettemin een onuitputtelijke rijkdom aan informatie. Het *Dordrechts Gedenkboek* en het *Mengelwerk* gaven niet alleen een beeld van de gebeurtenissen in de stad, maar ook van de stemming onder de bevolking. Zo nu en dan is gebruik gemaakt van opiniebladen verschenen in andere steden, zoals de *Post van den Neder-Rhijn* en *De Politieke Krayer*, en pamfletten uit de Knuttel-verzameling van de Koninklijke Bibliotheek. De kroniek van de Delftse dichter Gerrit Paape, genaamd *Geschiedenis van de Gewapende Burgercorpsen*, bood een uiterst gedetailleerd inzicht in de ontwikkeling van het vrijkorps van de oprichting tot de fusie met de schutterij. Voor de analyse van de sociaal-culturele achtergronden van enkele patriotten is gebruik gemaakt van de doop-, trouw- en begraafboeken en de zogenaamde ‘herenboekjes’ in het Dordrechts Gemeentearchief.

³⁵ Anthony Giddens, *Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Berkeley 1984) 164-165.

³⁶ Michiel Foucault, *The History of Sexuality* (New York 1978).

³⁷ Keith Baker, *The French revolution and the creation of modern political culture* (3 dln.; Oxford, 1987-1989).

Dit onderzoek is opgedeeld in drie delen. Allereerst zal een kennismaking plaatsvinden met de stedelijke context van Dordrecht. Dit houdt in dat de stedelijke instituties van belang voor dit onderzoek, te weten het stadsbestuur, de schutterijen en de gilden, nader worden toegelicht. In dit deel wordt tevens een beknopte voorgeschiedenis geschetst van de spanningen tussen de stadhouder, de regentenklasse en de burgerij die reeds vanaf de zestiende eeuw in Dordrecht aanwezig waren. Het tweede deel betreft de ontwikkeling van de Patriottenbeweging in Dordrecht. De belangrijkste organisatiekaders, het vrijkorps en de verschillende schutterijen en gilden, spelen daarbij een hoofdrol. Gezien de gebeurtenissen in Dordrecht uiteraard niet plaatsvonden in een isolement, wordt de casus zo veel mogelijk in verband gebracht met de ontwikkelingen elders in de Republiek. Daarmede tracht het onderzoek de lokale diversiteit dan wel regionale of nationale homogeniteit van de patriotse revolutionaire cultuur aan te duiden. In het derde onderdeel wordt de betrokkenheid van vrouwen bij de Patriottenbeweging, specifiek de ‘patriotse dames donatrices’ van het vrijkorps, geanalyseerd. Een prosopografische analyse van de familiebanden van de donatrices biedt tenslotte een inzicht in de sociaal-culturele achtergronden van de hoofdrolspelers uit de Patriottenbeweging in Dordrecht.

Hoofdstuk 1 De eerste stad van Holland

Omstreeks het jaar 1220 kreeg Dordrecht als eerste stad van Holland stadsrechten. Dit hoofdstuk biedt een eerste kennismaking met de stad Dordrecht aan het einde van de achttiende eeuw. Allereerst komt het politieke en juridische bestel van de stad aanbod. Vervolgens blikken we terug in de tijd, te beginnen bij 1572: de dag dat Dordrecht vóór Oranje koos.

Stedelijke organisatie

De stedelijke organisatie in de Republiek was uniek. Door het ontbreken van een krachtig centraal gezag hadden de steden een grote mate van autonomie verworven. Alleen de stadhouder had, als voornaamste vertegenwoordiger van het centrale gezag, enigszins een greep op het stadsbestuur. Sinds de zestiende-eeuwse Opstand berustte de soevereiniteit in de Republiek bij de Gewestelijke Statenvergaderingen. Het bestuurlijke lichaam op nationaal niveau, de Staten-Generaal, kon enkel besluiten nemen indien hierover eerst op provinciaal en daarna op lokaal niveau gedelibereerd was. Op gewestelijk niveau was de invloed van de adel en geestelijkheid beperkt. Het waren voornamelijk de steden die hadden geprofiteerd van de rebellie tegen Spanje. In de Statenvergadering van Holland hadden, naast het ridderschap die over één stem beschikte, achttien steden een stem en werden besluiten op basis van unanimiteit gemaakt. De stad was zodoende in de achttiende-eeuwse Republiek de kern van het politieke bedrijf.³⁸ Dordrecht had, als oudste stad van Holland, de eerste stem binnen de Statenvergadering.³⁹

In Dordrecht was het aantal ambtelijke functies omvangrijk. De Opstand had de organisatie van het stadsbestuur niet fundamenteel veranderd. Het belangrijkste bestuursorgaan was de Oudraad. Deze raad was te vergelijken met de vroedschappen in andere Hollandse steden. De Oudraad bestond uit oudschepenen en -raden en omvatte een vast aantal van veertig leden. De Oudraad vormde het wetgevend college en bepaalde het in- en externe beleid. Het burgemeesterschap was het belangrijkste ambt in de stad. Vanaf 1674 waren er vier burgemeesters die voor een termijn van twee jaar benoemd werden. Een van de vier burgemeesters was presiderend voor een tijdsduur van drie maanden. De burgemeester zat de Oudraad voor, hield toezicht op de geldmiddelen van de stad en woonde de vergaderingen van de Staten van Holland bij.⁴⁰ Voordeel van het ambt was dat de burgemeester het recht had om gedurende zijn presidium de vacante ambten, waarvan de vergeving niet toekwam aan de schepenen of de Goede Lieden van Achten, mocht vergeven. De burgemeester werd door de stadhouder uit een voordracht van twee personen, die door de Oudraad en Achten was opgesteld, benoemd.⁴¹

³⁸ J. Kloek en W.W. Mijnhart, *1800: Blauwdrukken* (Den Haag 2001) 42-44.

³⁹ Willem Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 22.

⁴⁰ Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht*, 25.

⁴¹ J.L. Van Dalen, *Geschiedenis van Dordrecht*, deel 1 (Dordrecht 1931) 159.

Het gerechtelijk college van de stad bestond uit negen schepenen. Zij werden ondersteund door vijf raden. De schepenen werden benoemd voor een periode van twee jaar. Zij werden uit een nominatie, opgesteld door de Veertigen, door de stadhouder verkozen. Dit laatstgenoemde college fungeerde als een vertegenwoordiging van de gilden. Zij werden door de dekenen van de gilden gekozen uit een lijst van honderd personen die hen door de stadhouder was voorgelegd.⁴² De Veertigen mochten niet tevens lid zijn van de stedelijke regering. Het verbod hierop verdween echter geleidelijk doordat de schepenen meestal uit de Veertigen zelf verkozen werden. Hierdoor werd het aandeel van de gilden in de electie nagenoeg tot nul gereduceerd.⁴³ De Goede Lieden van Achten hielden als vertegenwoordigers van de gilden mede toezicht op de stadsfinanciën. Zij woonden de vergaderingen van de Oudraad bij en stemden mee met de voordracht van de benoeming van de burgemeesters en thesauriers. De dekenen stelden een nominatie op van vierentwintig personen, waaruit de stadhouder er acht koos. De politieke betekenis van de Achten was echter in de loop van de zeventiende eeuw sterk afgenomen.⁴⁴

De overige belangrijke ambten die in het kader van dit onderzoek toelichting vereisen, zijn de functies van schout, thesaurier en pensionaris. De schout was verantwoordelijk voor de openbare orde en veiligheid van de stad. Als voorzitter van de schepenbank was hij verantwoordelijk voor het naleven van de rechtelijke procedures. De schout was bovendien de vertegenwoordiging van het landsheerlijk gezag.⁴⁵ Hij werd uit een nominatie van drie personen door de stadhouder benoemd. De thesauriers waren verantwoordelijk voor het opstellen van de stadsrekeningen. Zij werden voor een termijn van twee jaar door de Achten verkozen.⁴⁶ De pensionaris was tenslotte geen bestuurder van de stad, maar ambtenaar in de moderne zin van het woord. Hij was de centrale figuur in de afvaardiging van de stad in de Staten van Holland. Dit was dan ook een van de meest vooraanstaande functies van de stad.⁴⁷ In de tijd van de patriotten zou de Dordtse pensionaris Cornelis de Gijselaar zich ontwikkelen als een van de bekendste woordvoerders van de patriotten in de Staten van Holland en daarbuiten.⁴⁸

Verantwoordelijk voor de defensie van de stad waren de schutterijen en de burgervendels. In de achttiende eeuw telde Dordrecht drie schutterijen. De schutterij van Sint-Joris dateerde uit 1427 en was toentertijd de oudste schutterij. In Dordrecht hadden schutterijen sinds de dertiende eeuw opgetreden als de verdedigers van de stad. Deze schutterijen hadden echter tijdens de politieke woelingen van de tweede helft van de veertiende eeuw, ook wel bekend als de Hoekse en Kabeljauwse twisten, niet aan de gestelde verwachtingen voldaan. Daarop werden de oude schutterijen naar huis gestuurd en nieuwe geformeerd. Spoedig na de oprichting van Sint-Joris volgde dan ook een tweede schutterij, de Kloveniers. De derde

⁴² Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht*, 22.

⁴³ Van Dalen, *Geschiedenis van Dordrecht*, 188.

⁴⁴ Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht*, 23.

⁴⁵ *Ibidem*, 22.

⁴⁶ Van Dalen, *Geschiedenis van Dordrecht*, 134.

⁴⁷ Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht*, 22.

⁴⁸ E.H. De Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers. Patriotten en prinsgezinden in Leiden, 1775-1795* (Hilversum 2014) 28-29.

schutterij, de Heelhaaks, werd pas in 1558 opgericht.⁴⁹ Toetreding tot de schutterijen was vrijwillig en, aangezien schutters hun eigen uitrusting moesten bekostigen, voornamelijk weggelegd voor de gegoede burgerij. Alhoewel het niet was uitgesloten dat schutters op krijgstoct gingen, lag hun primaire taak in de verdediging van de stad. Daarnaast hadden zij ook taken die buiten het strikt militaire vielen, zoals het optreden in geval van nood of zich vertonen tijdens plechtige aangelegenheden.⁵⁰ Vanaf de zestiende eeuw verloren de schutterijen echter door de voortschrijdende professionalisering van de oorlogsvoering hun betekenis. Zo versterkte in Dordrecht het stadsbestuur in 1585 haar greep op de verdediging van de stad door de oprichting van de burgervendels. Hoewel de vendels aangevoerd werden door een kapitein uit de burgerij, berustte de leiding bij vier kolonels, die tevens lid waren van de Oudraad.⁵¹ In sommige Hollandse steden fuseerden de schutterijen met de burgervendels, in Dordrecht was dit niet het geval. Daar hadden de schutterijen een akte afgedwongen waarin hun privileges nadrukkelijk gewaarborgd werden. Door het kwijtraken van hun militaire functie raakten de schutterijen in de achttiende eeuw in een vervallen staat.⁵² Als gevolg van de toenemende politieke spanningen in de jaren tachtig zouden de schutterijen echter een kortstondige periode van bloei beleven.

Stadhuis en de Groenmarkt, omstreeks 1770 (P.C. Lafargue, 1768-1772).

Bron: Stadsarchief Dordrecht.

⁴⁹ Schotel, 'De Dordrechtse schuttersgilden', 3-4.

⁵⁰ J.C. Grayson, 'The Civic Militia in the County of Holland, 1560-81. Politics and public order in the Dutch Revolt', *Low Countries Historical Review* 95:1, 35-63, aldaar 39.

⁵¹ Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht*, 19.

⁵² Schotel, 'De Dordrechtse schuttersgilden', 19.

De burgers in de stad waren verenigd in gilden. Het achttiende-eeuwse Dordrecht telde dertig ambachtsgilden en gemene neringen, die zich in plaats van het vervaardigen van producten bezighielden met het kopen en verkopen daarvan. De gilden waren ontstaan in de dertiende eeuw en hadden sinds de vijftiende eeuw een aanzienlijke machtspositie ten opzichte van het stadsbestuur verworven.⁵³ Dit blijkt bijvoorbeeld uit het privilege van 1580. Daarin was bepaald dat er geen belastingen geheven mochten worden zonder de toestemming van de dekenen. De gilden bleven bovendien lange tijd een belangrijke politieke factor dankzij middeleeuwse instituties als de Achten.⁵⁴ De gilden baseerden zich op een ideaal van maatschappelijke onafhankelijkheid. Ten behoeve van de maatschappelijke onafhankelijkheid van de individuele leden dienden allen daarom genoeg te nemen met een zekere beperking op hun vrijheid van handelen.⁵⁵ De dekenen hadden als hoofd van de organisaties de verantwoordelijkheid om zowel de concurrentie van buitenaf als de onderlinge concurrentie in goede banen te leiden. De bevoorrechting van de ingezetenen van de stad ten opzichte van vreemdelingen, het bewaken van de gildegrenzen en het benoemen en selecteren van hun vertegenwoordigers in de stedelijke regering behoorde tot hun taken.⁵⁶ De gilden beschermden niet enkel de stoffelijke belangen van hun leden. De gemeenschappen waren tevens een vorm van sociale zekerheid en politieke inspraak. De kracht van de collectiviteit die de gilden vormden zodra hun belangen op het spel stonden, zou in de jaren tachtig een gewichtig element vormen in de strijd tot het herstel van hun vermeende voorrechten.

Hoewel een enkele vrouw door haar economische bedrijvigheid een actieve rol speelde, was het publieke leven in de achttiende eeuw met name een mannelijke aangelegenheid. Vrouwen mochten geen stedelijke ambten bekleden of posities binnen de gilden en gemene neringen vervullen. Lidmaatschap van de schutterijen was evenmin voorbehouden aan de mannelijke stadsbevolking. Deze uitsluiting van vrouwen in het openbare leven was mede te danken aan het eeuwenoude vooroordeel dat vrouwen van nature zwakke wezens waren. Dit klassieke vrouwbeeld, deels gebaseerd op de Bijbel en deels op de antieke wetenschappen, had geleid tot haar ‘natuurlijke’ ondergeschiktheid aan de man. De man was sterk, dapper en verstandig, de vrouw was zwak, labiel en beïnvloedbaar. Bij elkaar waren het afdoende argumenten om de ondergeschikte positie van de vrouw in het huwelijk te handhaven en haar deelname aan de politiek te ontzeggen. Ook de meer progressieve denkers die de vrouw op basis van het verlichte gelijkheidsideaal niet minder achtten dan de man, weigerden vrouwen meer rechten te geven zodra het om de politiek ging.⁵⁷ De maatschappelijke betekenis van vrouwen lag weliswaar niet in de politiek, of beter gezegd, de directe politieke deelname. Dit betekende niet dat de vrouwen geen actieve rol kregen toebedeeld.

⁵³ J.L. Van Dalen, *Geschiedenis van Dordrecht*, 380.

⁵⁴ Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht*, 19.

⁵⁵ Prak, *Republikeinse veelheid*, 86.

⁵⁶ Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht*, 210.

⁵⁷ Koolhaas, *Voor man en maatschappij*, 185-186.

Dordrecht voor 1780

Op 25 juni 1572 opende Dordrecht de Vuilpoort voor de geuzen. De stad sloot zich aan bij de Opstand en keerde zich tegen het wettige gezag van Filips II. Dit was niet in lijn met de traditionele politiek van Dordrecht, die gebaseerd was op de bescherming van de privileges en de nauwe samenwerking met de graaf van Holland. De ommekeer was een gevolg van de onrust onder de burgerij, die overwegend anti-Spaans was. In Dordrecht had de burgerij een aanzienlijke machtspositie ten opzichte van de Oudraad. De gilden speelden nog altijd een belangrijke politieke factor mede dankzij middeleeuwse instituties als de Goede Lieden van Achten. Anders dan veel leden van het stadsbestuur aanvankelijk dachten, bleef Dordrecht trouw aan Willem van Oranje. Op 15 juli was het Dordrecht die de andere Hollandse steden uitnodigde om met de prins van Oranje in overleg te treden. Het was een belangrijke daad van verzet en versterkte de politieke en militaire machtsbasis van Oranje.⁵⁸ Na ruim een halve eeuw rust ontstonden in 1647 grote spanningen tussen de regenten en de gilden. De onrust werd veroorzaakt door een pamflet waarin een anonieme schrijver de leden van Oudraad beschuldigde de gilden van hun rechten te willen onthouden. In 1649 werd de zaak in het voordeel van de Oudraad beslecht door de Staten van Holland. Aan de politieke invloed van de gilden kwam hiermee voorlopig een einde.⁵⁹

De dramatische gebeurtenissen in het rampjaar 1672 deden het tij keren. Na de dood van Willem II was Dordrecht vóór de afschaffing van het stadhouderschap. Paniek brak echter uit toen de Republiek van alle kanten door haar vijanden werd aangevallen. Op 4 juli besloten de Staten van Holland Willem III in zijn functie als stadhouder te herstellen. Twee dagen eerder had het stadsbestuur van Dordrecht het Eeuwig Edict vervallen verklaard en publiekelijk laten verbranden. De rust keerde geleidelijk terug in de stad. De gilden wendden zich tot de stadhouder met het verzoek het stadsbestuur te vernieuwen. De in ongenade gevallen raadsleden werden door Willem III uit het stadsbestuur verwijderd en de gilden werden ontboden om een nominatie voor de Achten op te stellen en de Veertigen te verkiezen. Hoewel de gilden zich in hun machtspositie versterkt voelden, was het in feite Willem III die in de crisisjaren aan het langste eind trok. De stadhouder wist zijn greep op de stedelijke regering flink te versterken. De belangrijkste wijziging in het regeringsreglement betrof de uitbreiding van het aantal burgemeesters van een naar vier, waarbij de stadhouder het recht had om drie van hen te kiezen.⁶⁰

Op 23 maart 1702 bereikte het nieuws van de dood van Willem III het Dordtse stadsbestuur. De Oudraad besloot daarop de rechten van de stadhouder over te dragen aan de Staten van Holland. De regenten sloten bovendien een conventie waarin zij de onderlinge verdeling van de ambten regelden. Daarmede was, slechts twee maanden na de dood van de stadhouder, de dominante machtspositie van de regenten hersteld.⁶¹ In 1747 keerde de stadhouder terug, wederom als gevolg van een Franse invasie. Toen in november van dat jaar het erfstadhouderschap van Willem IV werd hersteld, bezat Oranje een

⁵⁸ Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht*, 15-19.

⁵⁹ Ibidem, 19-21.

⁶⁰ Ibidem, 24-25.

⁶¹ Ibidem, 26-27.

bijna monarchale positie. Na het overlijden van Willem IV wisten de Oranjes hun positie te behouden. In deze jaren bleef het in Dordrecht rustig, in tegenstelling tot andere Hollandse steden waar oproeren ontstonden naar aanleiding van de steeds hogere belastingen. In Dordrecht verscheen wel een *Request der Dordrechtse burgerij* waarin de anonieme schrijver pleitte voor een herstel van de oude privileges zoals het benoemen van de Veertigen en het nomineren van de Achten. Het rekest kwam vermoedelijk uit de hoek van de gilden, maar bleef onbeantwoord door de Oudraad.⁶² Het herstel van de vermeende voorrechten zou nog bijna veertig jaar op zich laten wachten.

⁶² Ibidem, 31.

Hoofdstuk 2 Patriotten in Dordrecht

De rampzalig verlopende Vierde Engelse Zeeoorlog toonde hoe sterk de Republiek ten opzichte van haar aartsvijand was verzwakt. Een zondebok was gemakkelijk te vinden in de persoon van Willem V.⁶³ De oppositie doopte zich al snel om tot patriotten, de ware vaderlandslievenden. Door hun tegenstanders echter ook wel bespot met de bijnaam ‘kees’, afgeleid van de voornaam van de Dordtse pensionaris en een van de leiders van de oppositie Cornelis de Gijselaar. Daartegenover stonden de orangisten, die op hun beurt door de patriotten werden bestempeld als ‘Oranjeklanten’, verwijzend naar het cliëntelisme, de politieke klantenbinding, van het Oranjehuis.⁶⁴ Dit hoofdstuk biedt een inzicht in het verloop van de politieke strijd zoals deze tussen de patriotten en orangisten in de jaren tachtig van de achttiende eeuw ontstond. Hoewel dit onderzoek zich concentreert op de stedelijke context van Dordrecht, hielden de politieke perikelen zich uiteraard niet beperkt tot de stedelijke context. Waar mogelijk zijn dan ook de ontwikkelingen elders in de Republiek meegenomen in de analyse.

Regenten in oppositie

In 1780 raakte de Republiek betrokken bij de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog. De oorlogscrisis leidde tot een uitbarsting van fel nationalisme dat zich richtte tegen Engeland en tegen de stadhouder.⁶⁵ Op 26 september 1781 verscheen het door Johan Derk van der Capellen tot den Pol geschreven pamflet *Aan het volk van Nederland*, waarin hij tweehonderd jaar Republiek samenvatte als een geschiedenis van corruptie en machtsmisbruik van de elkaar opvolgende Oranjestadhouders. Kernpunt was de band tussen Engeland en de Oranjes waardoor de Republiek op de rand van de afgrond was geraakt. Om het vaderland van haar ondergang te redden was het noodzaak om de natuurlijke volkssoevereiniteit – de macht waarover de vrije Batavieren in een ver verleden hadden beschikt – te herstellen.⁶⁶ In Dordrecht heerste een pro-Amerikaanse stemming onder de burgerij. De opstand van de Amerikaanse kolonisten tegen de Engelse overheersers dwong bij velen bewondering af. Toen Johan Adams door de Staten van Holland als ambassadeur van de nieuwe overzeese republiek werd erkend, was dit dan ook reden om de stedelijke regering te bedanken. Op 3 april 1782 boden de Dordtse kooplieden de Oudraad een dankadres aan. Alhoewel economische motieven, zoals de hoop op een verbetering van de handel, doorslaggevend waren, was dit het begin van een groeiend politiek bewustzijn onder de burgerij.⁶⁷

⁶³ A. Baggerman, *Een lot uit de loterij. Familiebelangen en uitgeverspolitiek in de Dordtse firma A. Blussé en Zoon, 1745-1823* (Den Haag, 2000), 117.

⁶⁴ De Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers*, 25-30

⁶⁵ Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 105

⁶⁶ Baggerman, *Een lot uit de loterij*, 114.

⁶⁷ *Nieuwe Neerlandsche Jaarboeken, of vervolg der merkwaardigste geschiedenissen, die voorgevallen zijn in de Vereenigde Provinciën, de Generaliteitslanden en de Volksplantingen van den Staat* (1782), 446.

De eerste tekenen van een daadwerkelijke organisatie verschenen echter in de regentenklasse. In juni 1782 stelden vijf Oudraadsleden, te weten Abraham Hendrik Onderwater, Pieter Hendrik van de Wall, Johan van Neurenburg, Johan de Witt en Ocker Gevaerts, voor om een conventie te sluiten, met als doel de harmonie en vriendschap tussen de regenten in de stad te bevorderen en eenzijdigheden en onderkruipingen te weerhouden.⁶⁸ De conventie was een reactie op het gedrag van luitenant-stadhouder Hugo Repelaer, die van zijn toegang tot de stadhouder had geprofiteerd door zijn familieleden aan de ‘misleijde’ vorst op te dringen.⁶⁹ De conventie was in feite een aanval op het recht van recommandatie van de stadhouder. Dit recht hield in dat de stadhouder al voor het opstellen van een nominatie gevraagd werd naar zijn voorkeuren. Het stadsbestuur presenteerde vervolgens een nominatie die aan de wensen van de stadhouder tegemoetkwam. Deze partijdige ambtsverdeling was echter een doorn in het oog van de minder bevoordeelde regenten.⁷⁰ De conventieleden besloten daarop regels over de verdeling van de ambten op te stellen. Zij vonden al snel steun bij een meerderheid van de Oudraad. Het laatste artikel, betreffende de instelling van een commissie die Willem V moest adviseren over de te kiezen regenten, werd op 6 augustus in een resolutie door de Oudraad bekrachtigd. Acht Oudraadsleden weigerden echter de conventie te tekenen die volgens hen in strijd was met voorgaande resoluties en bovendien bedoeld was om de invloed van de stadhouder te beperken.⁷¹

Ondanks dat de conventie een geheim was, verschenen al snel pamfletten en gedichten over de overeenkomst in de opiniërende pers. In de *Post van den Neder-Rhijn*, een patriotse krant uitgegeven in Utrecht, stelde de schrijver dat de conventie niet was gericht tegen de stadhouder, maar enkel diende tot herstel van de oude rechten en privileges van de stad.⁷² In een gedicht, betiteld *De herstelde vrijheid aan de welmenende en burgerlievende regenten der stad Dordrecht*, uitte de dichter zijn waardering voor de mannen in de raad die ‘wijsheid boven de slaafsche eer’ hadden verkozen:

De heerschzugt wist soms, in dit land, ook laffe zielen uit te vinden,
Die zij met een’ vergulde hand aan haar belangen kon verbinden;
Zo dat het land, door haar gedrukt, zich voor een tijd wel kromt, en bukt,
Maar nimmer kon zij ’t overheren: Zo dra de Batavier, ontwaakt,
Het monster kent, dat hem genaakt, zach men ras de kans verkeren.⁷³

De machtsstrijd tussen de patriotten en orangisten zou voornamelijk een woordenstrijd zijn, voor een groot uitgevochten in de politieke opiniepers. De invloed als een blad als de *Post van den Neder-Rhijn*

⁶⁸ *Dordrechts Gedenkboek* (Dordrecht 1785), 8-10.

⁶⁹ *Post van den Neder-Rhijn*, vol. 2 (1782) 852.

⁷⁰ Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland*, 151.

⁷¹ De Bruijn, ‘Dordrecht in de patriottentijd’, 29.

⁷² *Post van den Neder-Rhijn*, 849-852.

⁷³ *De herstelde vrijheid aan de welmenende en burgerlievende regenten der stad Dordrecht* (Dordrecht 1782), 2.

mag niet onderschat worden. Met een oplage 2400 bladen verspreidde de patriotse standpunten zich al snel over de gehele Republiek.⁷⁴

Overall in de Republiek poogden de vroedschappen op een soortgelijke wijze de invloed van de stadhouder te beperken. Het vroedschap van Schoonhoven had al in mei kenbaar gemaakt geen adviezen meer in te winnen bij het samenstellen van de nominaties. Spoedig volgden andere steden in Holland en Friesland, waaronder Dordrecht. In januari daaropvolgend maakten Utrecht en een aantal plaatsen in Overijssel een einde aan de stadhouderlijke recommandaties.⁷⁵ Het protest tegen de stadhouder kreeg voorsnog het duidelijkste gestalte in de provincie Holland. Het beduchte ‘driemanschap’ van de Dorste pensionaris Cornelis de Gijsselaar, de Haarlemse pensionaris Adriaan van Zeebergh en de Amsterdamse pensionaris François van Berckel illustreerde dit. De pensionarissen ontwikkelden in 1782 een geheim, maar al snel uitgelekt, plan om de macht van Willem V tot een minimum te beperken.⁷⁶ Het gedrag van De Gijsselaar zou een jaar later leiden tot een protestbrief van de stadhouder aan de Dordtse Oudraad. Het stadsbestuur steunde echter haar pensionaris, tot groot genoegen van de burgerij.⁷⁷

Willem V stelde zich bepaald niet meewerkend op toen in het voorjaar van 1783 de commissie van Dordtse regenten met hem in overleg wilden treden over de electie van de nieuwe burgemeesters. De stadhouder ontving de regenten bijzonder onvriendelijk en koos – tegen de gewoonte in – niet de bovenste genomineerden van de lijst, waardoor één van de twee verkozenen bedankte voor het ambt. Uiteindelijk werden Ocker Gevaerts en Boudewijn Onderwater tot burgemeesters verkozen. Beide heren zouden in de komende vijf jaar een belangrijke rol hebben in de Dordtse Patriottenbeweging: Gevaerts als betrokken lid van het vrijkorps en Onderwater als dienstvaardig burgemeester in benoeming van de nieuwe Achten. De schuld voor het moeizame proces werd opnieuw in de schoenen van Hugo Repelaer geschoven, die Willem, ondanks de conventie, bleef adviseren over de nominaties.⁷⁸ In een brief aan het Amsterdamse opinieblad *De Politieke Kruyer* beschreef de Dordtse gildebroeder Peter Vermoe de luitenant-stadhouder als ‘wraakgierig’ en ‘heerschzugtig’, een verklikker die door de stadhouder was ‘begiftigd’ met vette ambten en door alle gildebroers en ingezetenen werd veracht.⁷⁹

Bevlogen schutters

Naast zijn oproep om de volkssoevereiniteit in haar oorspronkelijke luister te herstellen, had Van der Capellen tot den Pol de vorming van burgermilities ten sterkste aanbevolen. Deze goed bewapende en zorgvuldig getrainde korpsen dienden niet alleen als verdediging tegen buitenlandse machten, maar ook

⁷⁴ Baggerman, *Een lot uit de loterij*, 114.

⁷⁵ Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland*, 152; R. De Bruin, *Revolutie in Utrecht: Studenten, burgers en regenten in de Patriottentijd, 1780,1787* (Utrecht 1987) 35; Te Brake, *Regents and rebels*, 50.

⁷⁶ Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland*, 152-153.

⁷⁷ De Bruin, *Revolutie in Utrecht*, 33.

⁷⁸ Ibidem, 32. Zie hiervoor paragraaf ‘Bevlogen schutters’ en ‘Burgers verenigd’.

⁷⁹ Peter Vermoe, ‘Brief van Peter Vermoe Gildebroer’, *De Politieke Kruyer* vol. 1 (1783) 402-406.

als bescherming tegen de binnenlandse heerszucht.⁸⁰ Dordrecht had hiervan de primeur. Op 26 juli 1783 vond in de stad de officiële oprichting plaats van het exercitiegenootschap De Vrijheid. Al sinds januari waren enkele welgestelde burgers in het huis van ex-artillerieofficier Willem Grootveld bijeengekomen om zich het exerceren en hanteren van vuurwapens eigen te maken. In april demonstreerden zij voor het eerst hun bekwaamheid. De publieke exercitie was een dermate groot succes dat het gezelschap al snel veertig leden telde.⁸¹ Toen het genootschap in de zomer een officieel karakter kreeg, werd besloten het ledental te beperken tot zestig. Klaarblijkelijk was het de bedoeling een klein elitekorps te formeren. De leden besloten zich twee maal per week in de wapenhandel te oefenen. Ieder weekend hielden de leden een generale exercitie die als voorbereiding diende voor de generale ‘vuurdag’ die eens in iedere maand plaatsvond. Op diezelfde dag in de maand vond tevens een generale vergadering plaats, een algemene ledenvergadering in de moderne zin van het woord, waar onder andere officieren en gecommitteerden werden verkozen.⁸² Dit democratische karakter van het wapengenootschap onderscheidde de organisatie van eerder opgerichte milities en schutterijen.

Het uniform van de compagnie De Vrijheid te Dordrecht (Carel Frederik Bendorp, 1783). Bron: Stadsarchief Dordrecht.

⁸⁰ Baggerman, *Een lot uit de loterij*, 114-116.

⁸¹ G. Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen in Nederland* (Delft 1787) 7-10.

⁸² Gemeentearchief Archief, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 7, Reglement met handtekeningen van de leden, 26 juli 1783.

Niet alleen de naam van De Vrijheid gaf uiting aan het hogere doel dat zij nastreefde. Ook de woorden van de initiatiefnemers geven een blijk van het politiek-ideologische motief waaruit het korps was voortgekomen. In een toespraak stelden de oprichters dat het de onvermijdelijke plicht was van alle ware vaderlanders alles aan te wenden om het oogmerk van het verraderlijke Engeland en het ‘gevloekte Engelschgezinde cabaal’ tegen te gaan. De noodzaak tot burgerbewapening kwam bovendien voort uit de ‘verzonken’ toestand waarin de burgerwachten verkeerden.⁸³ Ook elders in de Republiek ontstond de roep om een betere burgerbewapening. Dit resulteerde in de oprichting van talloze vrijwillige korpsen, bestaande uit particuliere leden die hun bestuurders op een democratische wijze kozen.⁸⁴ In Leiden was de oprichting van het exercitiegenootschap beslist moeizamer verlopen dan in Dordrecht. Hier stuitte de oprichting van het genootschap op hevige weerstand van de schutterij die zich in hun geweldsmonopolie bedreigd voelde. Uiteindelijk mocht het verzet niet baten en werd de oprichting door het stadsbestuur goedgekeurd.⁸⁵ In Utrecht wilde Pro Patria vooral de indruk wekken dat het vrijkorps was voortgekomen uit de schutterij. Doel was om de wapenoefening aan te moedigen en zo te voorkomen dat de schutterijen in volledig verval raakten.⁸⁶ In Den Bosch fungeerde het exercitiegenootschap De Jonge Schuts binnen de institutionele kaders van de schutterij. Hier bleven de politieke doelstellingen van het vrijkorps echter, veel langer dan elders, onbesproken.⁸⁷

Samenwerking met de schutterijen was voor de patriotten van groot belang. In Dordrecht zou een hechte samenwerking ontstaan tussen het wapengenootschap De Vrijheid en de schutterij van Sint-Joris. In het najaar van 1783 hadden de schutters van Sint-Joris hun gilden nieuw leven ingeblazen.⁸⁸ Een belangrijke gebeurtenis vond plaats op 20 oktober toen de schutterij en het exercitiegenootschap een grote oefening en wapenschouw hielden, waarbij door de schutterij nieuwe vaandels in ontvangst werden genomen. De Vrijheid bood ondersteuning door, onder bevel van kapitein Adriaan Balthazar Stoop, als kordon op het exercitieveld te staan.⁸⁹ De publieke demonstratie werd afgesloten met een feestelijke maaltijd in besloten kring. Uit de wederzijdse dankwoorden blijkt de nauwe band tussen het genootschap en de schutterij. Voor een van de schutters schoten woorden tekort om zijn dankbaarheid voor het vrijkorps te uiten:

Lofwaardig Corps! Alom' geprezen
Door 't edel denkbeeld, dat gij voedt;
Den dienst, die gij ons hebt bewezen,
Vereischt dat men u danken moet.

⁸³ Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 2, Circulaire houdende een oproep aan de burgerij, onbekend.

⁸⁴ Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland*, 185.

⁸⁵ De Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers*, 348.

⁸⁶ Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland*, 187-188.

⁸⁷ Prak, *Republikeinse veelheid*, 149-151.

⁸⁸ Schotel, 'De Dordrechtse schuttersgilden', 20.

⁸⁹ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 11-12.

Dan op wat toon? Met welke klanken
U na verdiensten best gekroond?
Hoe uwe broedermin te danken
Zoo gul aan ons deez' dag betoond!⁹⁰

Dat het exercitiegenootschap een grote waarde had gehecht aan de gebeurtenis blijkt uit het feit dat de gedichten, voorgedragen tijdens de plechtige maaltijd, later in druk werden uitgegeven. In de gedichten komt het sterk militaristische karakter van de beweging duidelijk naar voren. Het was hun taak om als rechtvaardige Batavieren – de patriotten grepen maar al te graag terug op hun vermeende voorvaders – het ‘glinsterende wapen’ tot het nut van de vrijheid te hanteren. Een gemeenschappelijke vijand vond men in de Britsgezinden en de ‘vlijers’ en ‘slaven’ van de heerszucht. Het was tevens alsof de patriotten die dag een hemelse roeping hadden ontvangen: de eendracht was, als een godin, op het exercitieveld neergedaald en had de manschappen tot haar lijfschutswacht benoemd.⁹¹ In het slotwoord uitten de officieren en gecommitteerden hun bewondering voor de ‘liefde en eendracht’ die tussen schutterij en genootschap, tussen burger en burger, hadden geheerst. De schutters hadden de leden van het korps met ‘ijver en lust’ bezielde om zich bekwaam te maken in de verdediging van de vrijheid, van het vaderland en van de ‘braave en cordaate’ regenten.⁹² De belangstelling voor het genootschap was zo groot dat vijf dagen later besloten werd voortaan geen leden van de schutterijen toe te laten, om zodoende hun herstel niet verder te belemmeren.⁹³

Ondanks de publieke optredens en feestelijke samenkomsten had het exercitiegenootschap tot dan toe geen officiële status gehad. Op 8 december 1783 werd dan ook een verzoek tot legalisatie bij de Oudraad ingediend, dat op 19 januari 1784 werd ingewilligd. Denkend aan de militaire activiteiten die het genootschap dus zonder toestemming van de overheid ondernam, was dit behoorlijk bijzonder. Uit de ondertekenaars van het adres blijkt echter dat een aantal Oudraadsleden, zoals de gebroeders Stoop en de heer Abraham Pompe van Meerdervoort, vanaf het begin deel uitmaakten van het korps. Uit hun voordracht aan Ocker Gevaerts blijkt bovendien dat de legalisatie zich onder het welwillend oog van de burgemeester had voltrokken.⁹⁴ In de daaropvolgende maanden kreeg de vaderlandslievende organisatie steeds meer gestalte. Zo nam de burgercompagnie een begrafenisreglement aan, waarin, net als bij de schuttersgilden, het begraven van overleden leden werd vastgesteld. Een alarmwet moest bovendien het handelen van de leden in tijden van onrust, binnen of buiten de stad, regelen.⁹⁵ Het draaide binnen het

⁹⁰ Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 11, Ter gelegenheid van het staatelijk uittrekken, en de plechtige maaltijd, gehouden door het exercitie-genootschap, 20 oktober 1783, 6.

⁹¹ Ibidem, 9-16.

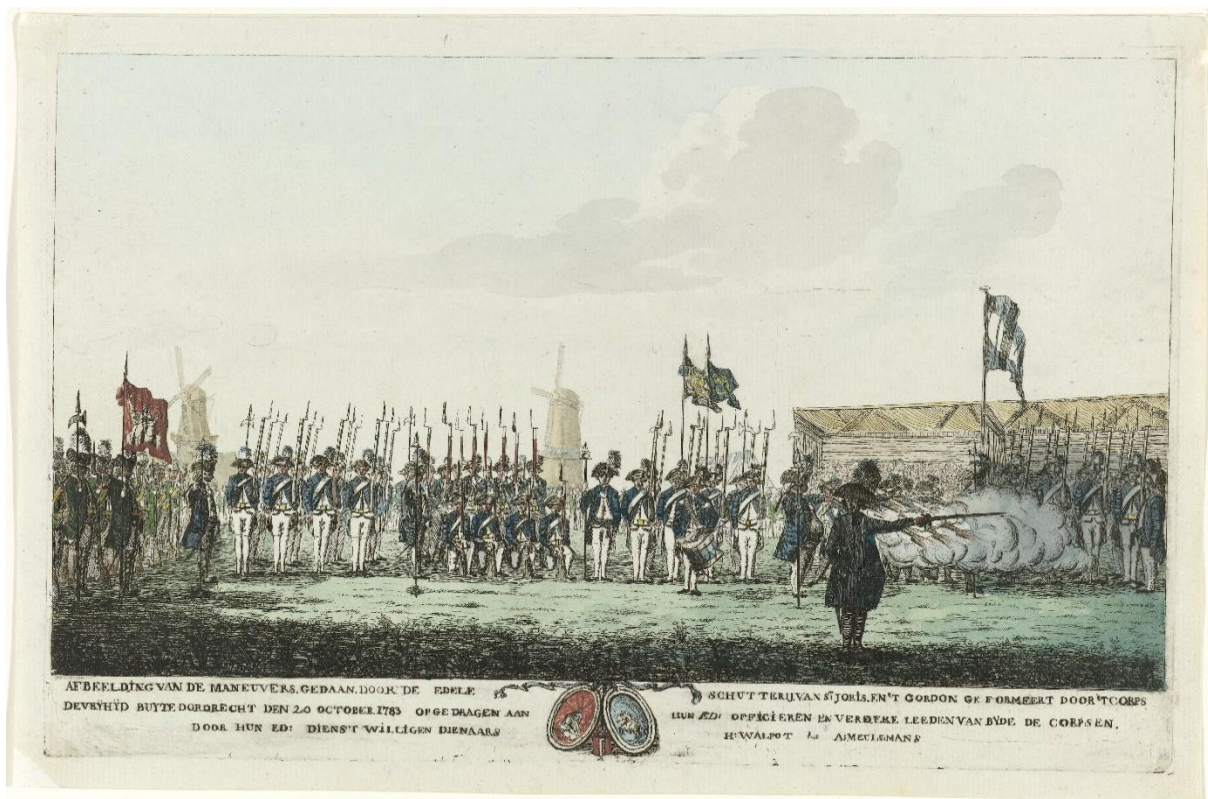
⁹² Ibidem, 35-36.

⁹³ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 13.

⁹⁴ Ibidem, 14-20.

⁹⁵ Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 9, Circulaire aan de leden houdende algemene mededelingen, alsmede een ontwerp voor een alarmwet en een reglement voor het begraven, 1784; Schotel, ‘De Dordrechtse schuttersgilden’, 21-22.

vrijkorps echter niet enkel om het, in de woorden van de orangisten, ‘soldaatje spelen’. Zo realiseerde het krijgsgenootschap zich dat, naar aanleiding van een recente watersnoodramp, de hulpverlening van de ‘ongelukkige mede-vaderlanders’ ook tot haar plicht behoorde. Deze actie was een van de eerste niet-kerkelijke hulpacties in de Republiek en bracht een behoorlijk bedrag van bijna vierhonderd gulden op.⁹⁶ Ook toen in mei 1785 de uitgever en redacteur van het tijdschrift *De Politieke Kuyper*, J.C. Hespe en J. Verlem, wegens hun patriotse publicaties tot een gevangenisstraf werden veroordeeld, organiseerde het korps een inzamelingsactie om de mannen in staat te stellen hun onschuld te verdedigen.⁹⁷

Oefening van de schutterij en het exercitiegenootschap te Dordrecht (anoniem, 1783).

Bron: Stadsarchief Dordrecht.

Ondertussen nam de steun voor de activiteiten van De Vrijheid steeds meer toe. Op 21 juni 1784 werd het genootschap een nieuw oefenterrein door het stadsbestuur aangewezen, het grote ‘drilveld’ met grachten omgeven was een teken dat het vrijkorps een prominente plaats binnen de stadsgemeenschap had verworven.⁹⁸ Op 26 juli werd het voor personen die niet konden exerceren, omwille van hun leeftijd of geslacht, mogelijk gemaakt om het korps financieel te steunen.⁹⁹ De behoefte aan financiële middelen om haar ideologische uitgangspunten te verwezenlijken was niet de enige reden om de begunstigers te

⁹⁶ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 30; Baggerman, *Een lot uit de loterij*, 118.

⁹⁷ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 68.

⁹⁸ *Ibidem*, 33.

⁹⁹ Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap, invnr. 8, Reglement betreffende het aannemen van buitengewone leden, 6 juli 1784.

accepteren, het diende bovendien tot versterking van de banden van de vereniging met de burgerstaat.¹⁰⁰ Spoedig telde het vrijkorps meer dan honderd buitengewone leden.¹⁰¹ De betrokkenheid van vrouwen bij het gewapende burgerkorps was, in het licht van de tijd, opmerkelijk. Deze ‘patriotse dames donatrices’ gaven de patriotten niet alleen materiële, maar ook mentale steun. Dit was overigens een wijdverbreid fenomeen. Het genootschap in Utrecht telde meer dan vijfhonderd participerende leden en donateurs.¹⁰² In Deventer nam het wapengenootschap de vorm aan van een heuse burgerbeweging waarin alle lagen van de samenleving vertegenwoordigd waren.¹⁰³ Gezien de opkomende politieke perikelen was iedere openbare steun voor de patriotten – van zowel mannen als vrouwen – van belang. De betrokkenheid bij het vrijkorps, op welke manier dan ook, werd dan ook bijzonder aangemoedigd. Het *Mengelwerk van het Dordrechts Gedenkboek* publiceerde regelmatig propagandistische pamfletten en gedichten. Het onderstaande gedichtje van een zogenaamde ‘jonge patriot’ is hiervan een voorbeeld:

Schoon mijn hart nog jon en teder niet voorzien is van verstand.

Klopt het echter voor de vrijheid van mijn dierbaar vaderland.

Door mijn ouders onderweezen in het nut der bewapening

Speeld’ ik met geen houte paarden maar met snaphaan en met kling.¹⁰⁴

De exercitiegenootschappen waren als centra van politieke mobilisatie toonaangevend voor de Patriottenbeweging. De activiteiten van de vrijkorpsen leidden dan ook tot felle orangistische reacties. De burgerbewapening was een mikpunt van orangistische propaganda. De bijgevoegde spotprent *De Nieuwerwetze Volks Majesteit en zijn Donatrice* toont een eenvoudige werkmansvrouw en zijn vrouw die door het omvouwen van het papier veranderen in een welgesteld lid van het vrijkorps en een donatrice.¹⁰⁵ In tegenstelling tot andere steden vonden in Dordrecht, voor zover bekend, nauwelijks ‘Oranjerellen’ uit. In Rotterdam leidde de in 1784 uitgebroken rellen, waarin Kaat Mossel – een orangistische burgervrouw – zich onsterfelijk zou maken, tot een aantal doden en felle berispingen van het vroedschap ten aanzien van het vrijkorps.¹⁰⁶ In Dordrecht kwam de toenemende spanning tot ontlading toen op 24 januari 1785 in het nabijgelegen Sliedrecht en Giessendam ongeregelde ontstonden. Om een eventuele inval van de oproerige Oranjeklanten te voorkomen, kregen de schutters van Sint-Joris en De Vrijheid de taak om Dordrecht te beveiligen. Toen de volgende dag het gevaar geweken bleek, dankte burgemeester Willem Bartholomeus van den Santheuvel de manschappen voor hun ‘ijver en trouw’.¹⁰⁷ De toenemende onrust was waarschijnlijk een van de redenen waarom het vrijkorps een maand later besloot tot het aannemen

¹⁰⁰ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 42.

¹⁰¹ Ibidem, 47.

¹⁰² Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland*, 188.

¹⁰³ Te Brake, *Regents and rebels*, 152.

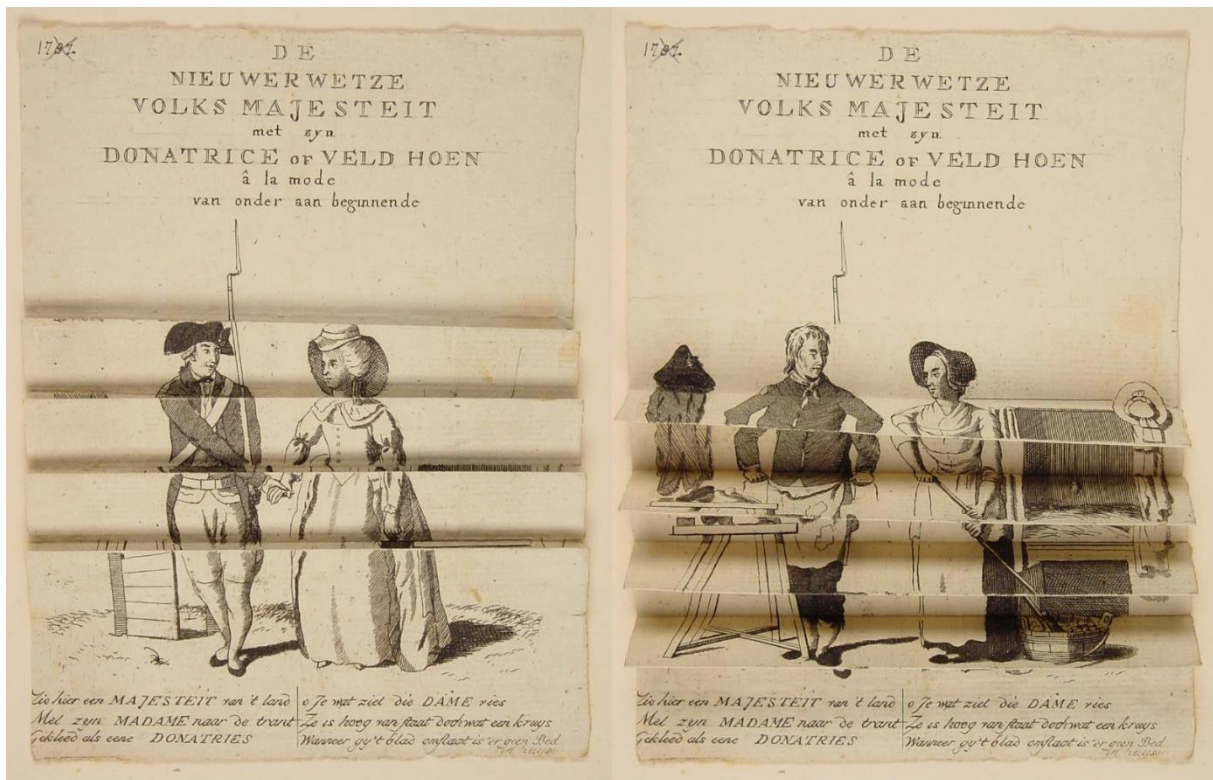
¹⁰⁴ *Mengelwerk van het Dordrechts Gedenkboek*, deel 1 (1785) 125.

¹⁰⁵ Collectie Rijksmuseum, *De Nieuwerwetze Volks Majesteit en zijn Donatrice*, invnr. 2985, onbekend.

¹⁰⁶ Baggerman, *Een lot uit de loterij*, 119.

¹⁰⁷ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 52-53.

van nieuwe leden tot een aantal van honderdtwintig. De uitbreiding vereiste een herstructurering van het korps in twee compagnieën onder leiding van de gebroeders Stoop.¹⁰⁸

Klapprent 'De Nieuwerwetze Volks Majesteit met zijn Donatrice' (vermoedelijk 1784).

Bron: Prentencollectie Rijksmuseum.

In de gehele Republiek liepen de gemoederen hoog op toen in augustus van 1785 een inval van de stadhouder in Utrecht dreigde. Even leek het erop dat de Dordtse schutters en korpsleden hen te hulp zouden schieten. Na enkele berekeningen kwamen zij echter tot de conclusie dat zelfs met de steun van de andere gewapende burgerkorpsen in Holland, Friesland, Utrecht en Overijssel zij geen kans maakten tegen het stadhouderlijke leger.¹⁰⁹ Daarop besloten de Dordtse patriotten zich te beperken tot morele en politieke steun aan de Utrechtse 'Stichtenaren'. Op 24 augustus dienden de schutterijen en De Vrijheid een rekest in bij de Oudraad waarin zij het optreden van de Utrechtse burgerij verdedigden 'welke was opgeroepen haare stem aan het gehoor haare vertegenwoordigers te brengen'. De reactie van Willem V daarentegen kon weinig anders opgevat worden dan als 'een daad van geweld'.¹¹⁰ De situatie in Utrecht bracht ook in Dordrecht in de ogen van de patriotten de noodzaak tot een betere verdediging van de stad aan het licht. Hoewel het stadsbestuur diverse rekesten betreffende de verbetering van de burgerwachten

¹⁰⁸ Ibidem, 55-56.

¹⁰⁹ Schotel, 'De Dordrechtse schuttersgilden', 25.

¹¹⁰ Gemeentearchief Dordrecht, 3 Resolutieboek Oudraad, invnr. 152, 1785, 226-230.

in behandeling had genomen, was de zaak tot dan toe blijven liggen. Arend Ruts, lid van het vrijkorps, had zich opgeworpen als de woordvoerder van het herstel van de schutterijen.¹¹¹ Behalve de inmiddels tot leven gewekte schutterij van Sint-Joris verkeerden de overige schutterijen nog altijd in een vervallen staat. Om het herstel van de Kloveniers en de Heelhaaks te bevorderen, werd een fusie van één van de schutterijen met De Vrijheid voorgesteld.¹¹² Het initiatief was afkomstig van de schutterijen, want De Vrijheid stond niet direct te wachten op een dergelijke samenvoeging. Op 27 september 1785 verscheen in het *Mengelwerk* een dringende oproep van een schutter van Sint-Joris aan De Vrijheid om ‘met onze broeders’ tot een geschikt plan te komen: een welgewapende burger was ‘het sterkste bolwerk voor de vrijheid’ in zoverre zij ‘ten nauwsten vereenigd’ waren.¹¹³

In oktober ging het genootschap dan toch in gesprek met de andere schutterijen. Ondanks dat de onderhandelingen zeer stroef begonnen, deden de Kloveniers en de Heelhaaks op 28 december een voorstel tot samenvoeging. Intussen was de stemming binnen het genootschap behoorlijk veranderd.¹¹⁴ Dit was wellicht mede te danken aan een artikel in het *Mengelwerk* waaruit blijkt dat de druk vanuit de publieke opinie aanzienlijk was toegenomen. De schrijver hoopte namens het ‘braafste en redelijkste gedeelte van mijne medeburgers’ dat men zich in deze crisis door ‘de reden en het gezond verstand’ zou laten leiden. Hij waarschuwde daarnaast voor de onzekere positie van het exercitiegenootschap, gezien deze in tegenstelling tot de schutterijen afhankelijk was van de gunst van het magistraat.¹¹⁵ Aangespoord door de publieke opinie en de groeiende onrust besloot De Vrijheid op het voorstel van de Kloveniers in te gaan, wat resulteerde in een overeenkomst op 23 maart 1786.¹¹⁶ Dit betekende dat alle statuten, reglementen en gebruiken van het vrijkorps volledig werden overgenomen door de schutterij, inclusief de generale vergadering, de verkiezing van de officieren en het honoraire lidmaatschap en vrouwelijke donateurschap. De schutterij van de Kloveniers was daarmee getransformeerd van een middeleeuwse gilde tot een democratisch gefundeerde vereniging.¹¹⁷ Onder de officiëren van het korps was inmiddels niets dan blijdschap te bespeuren. Aan de leden werd ‘met een hart vol vreugde’ medegedeeld dat de vijand was overwonnen. Door de ‘vereniging van burgerij, schutterij en liefhebberij’ waren de banden van eendracht voor eeuwig aan ‘het altaar van waare vaderlandsliefden’ vastgeknoopt.¹¹⁸

Het exercitiegenootschap was een van de belangrijkste organisatiekaders van de patriotten. Aan de oprichting van De Vrijheid was een grote betekenis gehecht. Het sloot nauw aan bij het neoklassieke burgerschapsideaal van de patriotten, waarbij de gewapende burger de spil van het democratische bestel

¹¹¹ *Mengelwerk*, deel 1 (1785), 281.

¹¹² Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 73.

¹¹³ *Mengelwerk*, deel 1 (1785) 193-194.

¹¹⁴ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 74.

¹¹⁵ *Mengelwerk*, deel 1 (1785), 325.

¹¹⁶ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 75.

¹¹⁷ Gemeentearchief Dordrecht, 17 Archief schutterijen, invnr. 13, Statuten, reglementen en instructies betreffende de fusie van de Kloveniers met het Exercitiegenootschap 'De vrijheid', 1786.

¹¹⁸ GAD 325 invnr. 5.

vormde. Deze burgerschapsopvatting sloeg reeds terug op de Unie van Utrecht, dat zich baseerde op de veronderstelling dat ware vrijheid slechts kon bestaan op basis van het vermogen van de burgerij om zich te verdedigen.¹¹⁹ De leden van De Vrijheid legden zich niet alleen toe aan de wapenhandel, maar ontpopten zich tot activisten van het eerste uur. Het genootschap vormde als het ware een kruising tussen een militair korps en een politieke burgerbeweging. De Vrijheid bevond zich niet in een isolement, maar stond in nauw contact met exercitiegenootschappen elders.¹²⁰ In Utrecht trad het korps veel radicaler op dan in Dordrecht, bijvoorbeeld door regenten te intimideren of zelfs te mishandelen. Op 2 augustus 1786 wisten de patriotten met behulp van de schuttersvendels de macht in de stad te grijpen.¹²¹ In Den Bosch bleef het genootschap zich uitdrukken in strikt neutrale termen. Hoewel de Bossche sociëteit zich vanaf 1786 opwierp als een woordvoerder van het patriottisme, werd het nooit een echte massaorganisatie.¹²² In Leiden werd, na veelvuldig aandringen van de patriotten, het vrijkorps samengevoegd met de schutterij. Zij waren echter tot tweemaal toe genoodzaakt de gelederen te zuiveren van prinsgezinde schutters om hun macht over de schutterij te consolideren.¹²³ In Dordrecht was de samenvoeging van het genootschap en de schutterij een stuk soepeler verlopen. Hoewel De Vrijheid aanvankelijk niets voelde voor een dergelijke fusie en, als gevolg van daarvan, een handjevol leden van de Kloveniers hun ontslag indienden, lijkt het erop dat de vereniging door beide partijen bijzonder gewaardeerd werd.¹²⁴

Burgers verenigd

Het exercitiegenootschap en de schutterijen hadden zich bewezen als een krachtige pressiegroep in de Dordtse Patriottenbeweging. Dit werd versterkt door de vereniging van het vrijkorps en de schutterijen met de dekenen, gilden en gemene neringen in de Gecombineerde Vergadering. Deze koepelorganisatie vormde niet alleen een versterking van de Dordtse patriotse partij, maar was ook een bevestiging van de prominente positie van de burgerij binnen de beweging.¹²⁵ Om de totstandkoming van dit orgaan beter te begrijpen, dienen wij voor een moment terug te gaan in de tijd. Al sinds 1783 hadden burgers met enige regelmaat rekestten aan de Oudraad aangeboden, maar het stadsbestuur toonde zich niet altijd welwillend om op de verlangens van de burgerij te reageren. Een voorbeeld was het verzoek om de burgerij in haar ‘aangeboren recht’ te herstellen, met andere woorden om de bedeling van stadsambten enkel aan de ingeboren burgers toe te laten komen. Dit verzoek werd door een drietal raadsleden, Anthony Balthazar van den Brandeler, Anthony Balthazar Stoop en Boudewijn de Roo, ondersteund die de raad tevergeefs aandrongen het verzoek in overweging te nemen om zo de ‘nodige eensgezindheid’

¹¹⁹ Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 141; Prak, *Republikeinse veelheid*, 67.

¹²⁰ Schotel, ‘De Dordrechtse schuttersgilden’, 22.

¹²¹ De Bruin, *Revolutie in Utrecht*, 34 en 53.

¹²² Prak, *Republikeinse veelheid*, 160.

¹²³ De Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers*, 348.

¹²⁴ Voor leden die ontslag namen: RAD 17 invnr. 100

¹²⁵ Schotel, ‘De Dordrechtse schuttersgilden’, 26.

tussen burgerij en regering te bevorderen.¹²⁶ Belangrijk om in deze context te vermelden is dat de heren Stoop en Van den Brandeler bekend staan als een van de meest prominente leden van het exercitiegenootschap. Hoewel de heer De Roo niet opduikt uit de bewaard gebleven ledenlijsten, zal zijn echtgenote als donatrice in het volgende hoofdstuk aanbod komen. De eerste overwinning boekte de burgerij in oktober 1784 toen een volledig nieuw college van Goede Lieden van Achten uit een vrije nominatie van de gilden werd verkozen. Alhoewel de burgermeester gewoonlijk de nominatie van de Goede Lieden van Achten opstelde, wilde burgermeester Boudewijn Onderwater van de gewoonte af. Op 23 oktober werden de dekenen van de gilden bij het huis van de burgermeester ontboden om een nominatie op te stellen. Eén dag later werd de voordracht door twintig gilden aan de burgemeester overhandigd. Nadat Willem V tot tweemaal toe niet de bovenste genomineerden van de lijst had gekozen, trad het geheel nieuwe college uiteindelijk in december 1784 in werking. Hiermee was een vervallen voorrecht van de burgerij, dat ruim een eeuw niet meer was gebruikt, in ere hersteld.¹²⁷

De Goede Lieden van Achten traden vrijwel direct op als de vertegenwoordigers van de burgerij. Zo dienden de leden enkele ‘voordrachten ten nutte der burgerij’ in bij de Oudraad, waaronder het eerder vermelde verzoek om de burgers in hun aangeboren recht te herstellen.¹²⁸ Dit betekende dan ook dat de vermeende ‘oude’ privileges van de Achten hersteld moesten worden. Zo pleitte een pamflet uit 1784 dat, aangezien de Achten de ‘gansche burgerij verbeelden’, hun stem in overheidszaken vermeerderd moest worden.¹²⁹ Eén van deze oude voorrechten was de vrije verkiezing van de vierde burgemeester. De Goede Lieden van Achten brachten de kwestie aan het licht toen zij op 31 december 1784 verzochten het concept octrooi, zoals opgesteld door de conventieleden, aan de gilden en gemene neringen voor te leggen. Een dergelijke wijziging in het regeringsreglement kon tenslotte niet zonder de kennis of toestemming van de burgerij geschieden, zo meenden de Achten.¹³⁰ Op 18 januari daaropvolgend werd besloten de verkiezing van de vierde burgemeester aan de Oudraad en de Achten over te laten. Hoewel de stadhouder niet content was met de procedure, trad de resolutie direct in werking: de raad koos de patriotsgezinde Anthony Balthazar van den Brandeler als burgemeester naast de door de stadhouder gekozen Hendrik van Convent.¹³¹ De aversie tegen de macht van de stadhouder maakte in eerste instantie een vruchtbare samenwerking tussen de burgers en regenten mogelijk. Door de steeds radicalere eisen van de burgerij zouden echter al snel breuklijnen in de coalitie ontstaan.

Al waren de gilden in de zeventiende eeuw veel van hun directe politieke invloed verloren, zij waren absoluut niet machteloos. Deze middeleeuwse belangenorganisaties vormden in feite een van de belangrijkste organisatiekaders van waaruit de patriotsgezinde burgerij in Dordrecht opereerde. Sinds

¹²⁶ *Mengelwerk*, deel 1 (1785), 154-157.

¹²⁷ *Dordrechts Gedenkboek* (1785), 43-50.

¹²⁸ *Dordrechts Gedenkboek* (1785), 43-50.

¹²⁹ *Voorstel aan Dordrechts Burgerij en inzonderheid aan dekenen*. Knuttel. 29.

¹³⁰ *Dordrechts Gedenkboek* (1785), 83-84.

¹³¹ T.J. de Bruijn, ‘Dordrecht in de patriotentijd: De ambtsverdeling en politieke ontwikkelingen in een stad in de jaren 1780-1788’ (scriptie Universiteit Leiden, 1984) 42.

maart 1785 hadden de dekenen van de gilden zich verenigd om de ‘burgerlijke rechten en voorrechten’ te herstellen. Daarbij onderhielden zij nauw contact met de Goede Lieden van Achten.¹³² De participatie van de gilden was vrij uniek in vergelijking met andere delen van de Republiek. Hoewel in Deventer de Patriottenbeweging aanvankelijk werd gedragen door de gilden, keerden de gildebreeders zich tegen de revolutie toen bleek dat het patriotse establishment de privileges van de gilden juist wilden inperken.¹³³ In andere steden hadden patriotten zich voornamelijk georganiseerd in vrijkorpsen en burgersociëteiten. Op basis van ledenlijsten en beroepsvermeldingen in rekestten hebben historici geconcludeerd dat het patriottisme een zaak was van de brede middengroepen. Studies naar Leiden en Utrecht hebben dit beeld bevestigd, waar rekestten voor een merendeel waren ondertekend door ambachtslieden en winkeliers.¹³⁴ De ledenlijst van de Vaderlandsche sociëteit in Den Bosch toonde dat de beweging werd gedomineerd door de elite en de welvarende middenklasse.¹³⁵ Een dergelijke analyse voert voor dit onderzoek te ver, bovendien werden de rekestten in Dordrecht ondertekend per gilde en niet per persoon. Op basis van de brede participatie van de gilden kunnen wij echter concluderen dat de Dordtse Patriottenbeweging werd gekenmerkt door een overwegend burgerlijk karakter. Uit de prosopografische analyse van de donatrices zal overigens blijken dat de elite zich evenzeer aangetrokken voelde tot het patriottisme.

In november van 1785 verenigden de gilden zich met de schutterijen en het vrijkorps in de Gecombineerde Vergadering.¹³⁶ Aanvankelijk betroffen haar rekestten provinciale en landelijke zaken. In maart 1786 was de spanning in Utrecht opnieuw toegenomen toen de *Utrechtse Nederduitsche Courant* melding maakte van een op handen van de orangisten zijnde coup in de stad.¹³⁷ Op 13 maart diende de Gecombineerde Vergadering een rekest in bij de Oudraad met het verzoek om de door Holland betaalde militie niet in te zetten om het stadhoudelijke leger te versterken. Dit rekest werd gehonoreerd en de Oudraad gaf haar afgevaardigden in de Staten van Holland de opdracht hiervoor zorg te dragen.¹³⁸ Dit zette een voorbeeld voor de andere Hollandse steden en de stadhouder bond in.¹³⁹ Over deze affaire bestond eensgezindheid tussen de leden van de Oudraad en de Gecombineerde Vergadering, maar dit veranderde toen de organisatie zich in de loop van het jaar in stedelijke aangelegenheden ging mengen en allerlei radicalere voorstellen lanceerde.¹⁴⁰ De burgers verpakten hierbij hun politieke verlangens in

¹³² Mengelwerk, deel 1, 38-40.

¹³³ Te Brake, *Regents and rebels*, 71-79.

¹³⁴ R.J.C. van Manen, ‘Leidse Patriotten 1787-1795’, *Holland* 19 (1987), 246-258, aldaar 253; N.C.F. van Sas, ‘Politiek als leerproces: het patriottisme in Utrecht, 1783-1787’ in: Hoekstra e.a. (ed.), *O vrijheid! Onwaardeerbaar pand!*, 9-42, aldaar 39-40.

¹³⁵ Prak, *Republikeinse veelheid*, 171-172.

¹³⁶ Gemeentearchief Dordrecht, 17 Archief schutterijen, invnr. 9, Bijlagen bij de notulen van de vergaderingen van de gecommiteerden van de drie schutterijen, 1785.

¹³⁷ Gemeentearchief Dordrecht, 3 Resolutieboek Oudraad, invnr. 153 bijlage nr. 34.

¹³⁸ Gemeentearchief Dordrecht, 3 Resolutieboek Oudraad, invnr. 153 bijlage nr. 41.

¹³⁹ Schotel, ‘De Dordrechtse schuttersgilden’, 28.

¹⁴⁰ *Ibidem*, 26.

een discours dat draaide om het terugwinnen van de ‘oude’ voorrechten. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een brief van een bezorgde gildebroeder in de *Post van den Neder-Rhijn*:

O mijn heeren! Dan ziet het ‘er zoo bitter uit; dan zijn alle onze rechten ten onderste boven en dan zouden wij moeten denken, dat veele van onze representanten zedert het jaar 1702 zich aan schrikkelijke, ach mijn heeren! Mijn bloed word koud... ik durf het niet zeggen, aan schrikkelijke... hebben schuldig gemaakt, en wie durft dat denken? Ik niet.¹⁴¹

Dat de spanning in toenemende mate veroorzaakt werd door ‘inwendige’ in plaats van ‘uitwendige’ vijanden blijkt uit een artikel gepubliceerd in het *Mengelwerk*. Arend Ruts, de man die verantwoordelijk was voor de patriotse wending van de Kloveniers, stelde dat de Dordtse ‘aristocraten’ de handen in één hadden geslagen met de stadhouder om zo de macht van de burgers te beknotten. De stem van het volk was de hoogste wet en diegene, die deze stem verachte, was als een ‘gedeclearerde vijand van een vrijen burgerstaat’.¹⁴²

In 1786 kwam de burgermeesterkwesie wederom ter sprake toen op 20 februari de Goede Lieden van Achten, in opdracht van de dekenen, een adres inleverden bij de Oudraad. Hoewel bepaald was dat de Oudraad en de Achten één van de vier burgermeesters mochten verkiezen, was volgens de gilden nog steeds sprake van een schending van de privileges, aangezien de overige drie burgemeesters door de stadhouder uit een nominatie van een dubbeltal werden geselecteerd. Met een beroep op het akkoord van 1385 en het concordaat van 1647 verklaarden de dekenen dat de stadhouder geen enkele verkiezing van de burgermeesters toekwam. Een commissie of zogenaamde ‘besogne’ verdiepte zich volgens achttiende-eeuws gebruik in de materie en kwam tot de conclusie dat de octrooien altijd op de ‘eeuwige en onverbreekelijke’ privileges van de inwoners van de stad gebaseerd moesten zijn.¹⁴³ Daarop verklaarde de Oudraad op 10 maart de voorgaande octrooien als ongeldig, aangezien de gilden hiervoor nooit hun toestemming hadden gegeven.¹⁴⁴ Naar aanleiding hiervan wendden zeven Oudraadsleden – waaronder enkele patriotten van het eerste uur –, te weten Hendrik van Convent, Mattheus en Abraham Hendrik Onderwater, Abraham van Meerdervoort, Hugo Repelaer, Pieter Hendrik van de Wall en Pieter van Santheuvel, zich in een brief tot de Staten van Holland. Volgens hen was de bewijsvoering van de gilden onjuist gezien in 1385 en 1647 niet sprake was van vier, maar van één burgemeester. Het besluit was bovendien in strijd met hun eed aan de stadhouder, die luidde ‘in deze zijne (stadhouder) qualiteit gehouw en getrouw te zijn’.¹⁴⁵ Ook de schout, die zich wegens zijn vertegenwoordigende functie aan de stemming had onttrokken, en de stadhouder, die zich in zijn machtspositie gekrenkt voelde, stuurden

¹⁴¹ *Post van den Neder-Rhijn*, deel 6 (1784) 997-1000.

¹⁴² *Mengelwerk van het Dordrechts Gedenkboek*, deel 1 (1785) 285.

¹⁴³ *Mengelwerk van het Dordrechts Gedenkboek*, deel 2 (1786) 27-31.

¹⁴⁴ De Bruijn, ‘Dordrecht in de patriottentijd’, 44-45.

¹⁴⁵ *Mengelwerk van het Dordrechts Gedenkboek*, deel 2 (1786) 55-69.

een brief naar de Staten van Holland.¹⁴⁶ Om de gemoederen te sussen werd besloten om de electie van de burgermeesters over te laten aan de Statenvergadering.¹⁴⁷

De Gecombineerde Vergadering trad eveneens op gevoelig terrein toen het op 31 maart 1786 een verzoek indiende bij de Oudraad en het college van Veertigen om een ‘nieuwe vrije verkiezing’ van veertig personen uit de ‘buik der burgerij’. Volgens de oude handvesten van 1481 en 1494 behoorde de verkiezing van het college tot een privilege van de gilden. Tegen de oorspronkelijke regels in werd deze echter allang niet meer gekozen door de burgerij, maar gedomineerd door een kleine kring van regenten. De Gecombineerde Vergadering verzocht daarom de huidige bestuurders hun ambt neer te leggen om plaats te maken voor een nieuw, door de gilden ter verkiezen, college.¹⁴⁸ Daarop stelde het stadsbestuur wederom een commissie in om de aard, inhoud en bedoeling van de oude handvesten te achterhalen. Pas in augustus kwam de commissie tot een conclusie: het college was niet ingesteld voor een bepaalde tijd of om van tijd tot tijd vernieuwd te worden, maar om zichzelf ‘ten eeuwigen dagen’ aan te vullen. Met andere woorden, het college bezat het recht om een opgevallen plaats naar eigen inzicht in te vullen.¹⁴⁹ Dit ging recht in tegen de verlangens van de gilden en de Gecombineerde Vergadering. De steeds dringendere toon van de Gecombineerde Vergadering resulteerde tot het zelfgekozen ontslag van een merendeel van de Veertigen, mede als een poging om de rust en harmonie tussen de burgerij en de regenten te herstellen. De overgebleven leden werden uit het college gezet. Op 30 augustus werd door de gilden en schutterijen gezamenlijk een nieuw college van Veertig samengesteld.¹⁵⁰ De betrokkenheid van de schutterijen bij de Veertigenkwestie is opmerkelijk, aangezien hen de verkiezing volgens het ‘oude’ recht niet toekwam.

De omwenteling

Door een beroep op oude privileges wisten de patriotten hun nieuwe politieke idealen te legitimeren. In Dordrecht had de burgerij een voordeel ten opzichte van andere steden door het bestaan van instituties als de Goede Lieden van Achten en de Mannen van Veertigen. Hoewel het laatstgenoemde college ook in andere Hollandse steden bestond, was een dergelijk orgaan als de Goede Lieden van Achten uniek.¹⁵¹ De Gecombineerde Vergadering speelde bovendien een belangrijke factor in het aanvankelijke succes van de Dordtse Patriottenbeweging. Dit samenwerkingsverband tussen de gilden, de schutterijen en het vrijkorps was opmerkelijk en bestond, zover bekend, niet in andere plaatsen in de Republiek. In Leiden hadden de patriotten een college van geconstitueerden aangesteld. Deze geconstitueerden hadden een onbeperkte volmacht om verzoekschriften in te dienen en ontwikkelde zich al snel tot een mededinger

¹⁴⁶ Ibidem, 70-71, 74-75.

¹⁴⁷ Ibidem, 76.

¹⁴⁸ *Mengelwerk van het Dordrechts Gedenkboek*, deel 2 (1786) 1-8.

¹⁴⁹ Ibidem, 394.

¹⁵⁰ Baggerman, *Een lot uit de loterij*, 121.

¹⁵¹ Frijhoff, *Geschiedenis van Dordrecht*, 29.

van de vroedschap.¹⁵² De Utrechtse patriotten maakten van eenzelfde college gebruik in hun strijd om de macht.¹⁵³ In Dordrecht ontstond het verlangen om uit de burgerij geconstitueerden aan te wijzen pas in 1786. De Dordtse patriotten hadden tenslotte al een krachtig pressiemiddel ontdekt in de Gecombineerde Vergadering. Door de steeds radicalere voorstellen van de organisatie verliep de samenwerking binnen de patriotse coalitie echter steeds ongemakkelijker. De democratische patriotten kregen steeds meer oog voor de verschillen tussen de belangen van de burgerij en die van de hervormingsgezinde regenten. De ‘oude’ patriotten hielden, op hun beurt, de verschuiving met argusogen in de gaten.¹⁵⁴

De Dordtse patriotten sloten daarmee aan bij een algemene tendens. In augustus 1786 zwoeren de patriotse regenten een ‘Acte van Verbintenis’, één jaar na de gilden en schutterijen. Zij beloofden daarin niet alleen de ‘waare republicainsche regeeringsvorm’ te beschermen, maar verklaarden tevens te streven naar een ‘volksregering bij representatie des volks’. Dit was iets anders dan de aristocratische patriotten voor ogen hadden. Zij werden ervan beschuldigd ‘om met de geheele vernietiging van het stadhouder-schap, tevens dat der volksmagt te vernietigen, en het daadlijk genot der vrijheid zich en den hunnen toe te eigenen’.¹⁵⁵ Ook in Dordrecht ondertekenden de democratischgezinde regenten de akte. Dit was voor de schutters van de Kloveniers een reden om nogmaals hun steun en bescherming aan de vaderlandslievende regenten te tonen.¹⁵⁶ De gebeurtenissen raakten vanaf toen in een stroomversnelling. In de herfst van 1786 nam de spanning bij de ‘Stichtenaren’ in Utrecht dusdanig toe dat op 12 september een ‘manhafte schaar van fiere helden’ uit Dordrecht vertrok om hun bondgenoten te beschermen. De patriotten hadden echter geen succes, de stadhouder won de slag.¹⁵⁷ Op 23 oktober werd mede daarom de eed aan de stadhouder uit alle colleges, gilden en schutterijen van de stad verwijderd.¹⁵⁸

Het diplomatieke steekspel tussen de patriotten en de prinsgezinden naderde in de loop van 1787 tot een ontknoping. Op 28 mei werd de stadhouder als admiraal-generaal door de Oudraad ontslagen. Deze resolutie, die tegelijkertijd in andere Hollandse steden werd aangenomen, leidde één week later tot de reis van prinses Wilhelmina van Pruisen, de echtgenote van de stadhouder, naar Den Haag. Vlak bij Goejanverwellesluis werd zij door het plaatselijke burgerkorps tot een halt geroepen. De Pruisische koning Frederik Willem II eiste genoegdoening van de Staten van Holland voor de belediging die zijn zuster was aangedaan. Toen dit onbeantwoord bleef, trokken op 13 september twintig duizend Pruisische soldaten de Republiek binnen. Slechts vijf dagen later waren de meeste steden tot overgave gedwongen.

¹⁵² De Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers*, 353.

¹⁵³ Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 243.

¹⁵⁴ Schotel, ‘De Dordrechtse schuttersgilden’, 26.

¹⁵⁵ Schama, *Patriots and liberators*, 129.

¹⁵⁶ Gemeentearchief Dordrecht, 17 Archief schutterijen, invnr. 108, Akte van trouwbetuyging aan de patriottische regenten, 1786.

¹⁵⁷ Afscheidsgroet. *Post van den Neder-Rhijn*, 1786.

¹⁵⁸ De Bruijn, ‘Dordrecht in de patriottentijd’, 51.

Amsterdam was het laatste patriotse bolwerk dat zich op 10 oktober overgaf.¹⁵⁹ Het Dordtse vroedschap had op tot een snelle overgave besloten. Op 18 september vertrok een delegatie onder leiding van Hugo Repelaer om met de Pruisische troepen te onderhandelen. Die dag was de verwarring in de stad groot. Een groep gewapende patriotten was dusdanig in het nauw gedreven door opgewonden orangisten dat zij enkel door gericht te vuren konden ontsnappen. Eén dag later trokken de Pruisische soldaten de stad binnen om te ondersteunen bij de ontwapening van de schutterijen. Daarna moesten ook de Veertigen het veld ruimen en vertrokken de democratische patriotten uit de Oudraad, zoals Van den Brandeler en de gebroeders Stoop. Een aantal Dordtse kopstukken vluchtten naar de Zuidelijke Nederlanden, zoals De Gijselaar en Gevaerts. De meeste patriotten bleven echter in de stad.¹⁶⁰ De ‘patriotse revolutie’ was daarmee, bijna geruisloos, tot een einde gebracht.

¹⁵⁹ Baggerman, *Een lot uit de loterij*, 125.

¹⁶⁰ De Bruijn, ‘Dordrecht in de patriottentijd’, 54-57.

Hoofdstuk 3 Donatrices in Dordrecht

Vrouwen waren, omwille van hun ‘zwakke’ gestel, uitgesloten van de patriotse burgerschapsopvatting. Wat niet betekende dat vrouwen niet op een eigen wijze konden bijdragen aan de patriotse idealen. Dit hoofdstuk geeft een inzicht in de rol die vrouwen speelden als donatrices van het exercitiegenootschap in de Dordtse Patriottenbeweging. Een prosopografische analyse van de familiebanden van de donatrices biedt tenslotte een inzicht in de sociaal-culturele achtergronden van de hoofdrolspelers uit de achttiende-eeuwse Patriottenbeweging.

Deugdgezinde vrouwen in het exercitiegenootschap

In de achttiende eeuw was het dragen en gebruiken van wapens voor vrouwen even ongebruikelijk als het uitoefenen van politieke rechten. De veronderstelling dat vrouwen niet deelnamen aan de activiteiten van het exercitiegenootschap, ligt dan ook voor de hand. Het tegendeel was echter het geval. De Vrijheid was zich ervan bewust dat hun idealen op beiden seksen aantrekkingskracht uitoefenden. Het vrijkorps besloot daarom op 26 juli 1784 het lidmaatschap open te stellen voor buitengewone leden, waartoe vrouwen nadrukkelijk werden berekend. In het reglement ter aanneming van de buitengewone leden werd een onderscheid gemaakt tussen het honoraire lidmaatschap en het vrouwelijke donateurschap. In tegenstelling tot honoraire en extraordinaire leden mochten donatrices niet deelnemen aan exercitiën en algemene ledenvergaderingen en zich niet verkiesbaar stellen voor een bestuursfunctie. De patriotse donatrices mochten, anders dan de honoraire en extraordinaire leden – die een vast geldbedrag moesten betalen –, naar eigen keuze contributie fourneren.¹⁶¹ Toen De Vrijheid in 1786 fuseerde met de Kloveniers en daarmee transformeerde tot een exerceerende schutterij, werd het volledige reglement, inclusief vrouwelijke donateurschap, overgenomen.¹⁶² Dit is opmerkelijk gezien het lidmaatschap van de middeleeuwse schuttersgildes strikt verboden was voor vrouwen. Uit een conceptbrief van De Vrijheid aan de Kloveniers blijkt dat het vrijkorps een grote betekenis had gehecht aan het overnemen van het honoraire lidmaatschap en donateurschap.¹⁶³

Door de gewapende burger op een voetstuk te plaatsen werd het patriottisme nauw verbonden met een masculiene en militaristische cultuur. Binnen de mentale structuur van de achttiende eeuw was de georganiseerde gewapende burgeres ondenkbaar. Dit betekende echter niet dat vrouwen niet op een eigen wijze een bijdrage konden leveren aan de patriotse idealen. Tijdens een plechtige maaltijd ter

¹⁶¹ Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 8, Reglement betreffende het aannemen van buitengewone leden, 6 juli 1784.

¹⁶² Gemeentearchief Dordrecht, 17 Archief schutterijen, nr. 13, Statuten, reglementen en instructies betreffende de fusie van de Kloveniers met het Exercitiegenootschap 'De vrijheid', 1786.

¹⁶³ Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 6, Minuut van een uitgegane brief aan de Schutterij van de Kloveniers, waarin de vreugde over de overeengekomen samenvoeging wordt uitgesproken, 1785.

gelegenheid van het gezamenlijk exerceren van leden van de Vrijheid en de schutters van Sint Joris op 20 oktober 1783, richtte de heer Servaas van de Graaff zich tot de vrouwelijke sekse:

Zegt mij, Vaderlandsche meisjes!
Mint gij Neêrlands Godheid niet?
Springt uw hart niet op van vreugde!
Nu Gij ons gewapend ziet?
Ja de Vrijheid is u dierbaar:
Wapens zijn uw oogelust:
Gij hebt nimmer als slavinnen
Slaafsch een dwinglands voet gekust.¹⁶⁴

Het is niet duidelijk of de vrouwen zich ook daadwerkelijk onder de aanwezigen bevonden. Aangezien de gedichten later in druk verschenen, is het echter niet onwaarschijnlijk dat de Dordtse dames van de inhoud kennis hadden genomen. Het gedicht geeft ons bovendien een inzicht in de grote waarde die de mannen aan de vrouwelijke betrokkenheid hadden gehecht. Servaas van de Graaff riep de vrouwen op de mannen te steunen in hun 'vrijheids-plichten'. Hij spoorde de vrouwen aan de 'heilige Eendracht' te beminnen en beloofde diens ijver 'met gejuich en handgeklap' te belonen.¹⁶⁵ Bij het genootschap De Vrijheid ging het om meer dan alleen de burgerbewapening. Vrouwen kregen dan ook een actieve rol toebedeeld in het ondersteunen en uitdragen van de ideologische uitgangspunten van het vrijkorps. De mannen, die hun musketten met een 'eedlen zwier' hadden gehanteerd, gaven de vrouwen tenslotte voldoende reden tot bewondering. Hoewel de vrouw niet bekwaam was in de wapenhandel, was haar rol niet van een mindere betekenis. De dichter benadrukte dat de vrouwen met hun 'Bataafsche zangen' evengoed de nakomelingen van Bato, de vermeende vader van de Batavieren, waren.¹⁶⁶

Een andere manier voor vrouwen om hun solidariteit met het exercitiegenootschap te tonen, was door het schenken van vaandels. In mei 1785 schonken enkele Dordtse dames als blijk van hun steun en goedkeuring van de burgermilitie een vaandel, twee trommels en een 'pijpkoker'. Tijdens de publieke ceremonie werden de geschenken door de vrouwen aan het exercitiegenootschap overhandigd. Bij deze gelegenheid brachten zij hun zienswijze naar voren. In de toespraak, weliswaar voorgedragen door de heer Van Meteren, namen de dames geen blad voor hun mond:

Er zijn ook vrouwen in dit land. In 't vrijgevochten Nederland, bezielt met edele harten; die, is het nood, met lijfgevaar, zo dapper als vrouw Hasselaar! De wraak eens dwinglands tarten! Wij

¹⁶⁴ Ibidem, 28.

¹⁶⁵ Ibidem, 28-30.

¹⁶⁶ Ibidem.

willen met deez' tromm' en vaan, voor 't Vaderland ter heirspits gaan, al zijn wij zwakke vaten!¹⁶⁷

In de achttiende eeuw was het uiterst ongewoon voor vrouwen om in het openbaar te spreken, laat staan zich uit te spreken over politieke aangelegenheden.¹⁶⁸ Wellicht werd de toespraak daarom, als een concessie aan het fatsoen, voorgedragen door een mannelijk lid van het vrijkorps. Opvallend is dat de vrouwen zelf refereerden aan hun onvermogen om deel te nemen aan de activiteiten van het burgerkorps: *“Wij als zwakke kunne, aan wie 't behandelen van 't krijgsgeweer niet eigen is; wij, door de natuur met geene mannenkrachten begaafd; wij echter, kunnen, wij willen, uwe heilzaame poogingen onderschraagen.”*¹⁶⁹ Zelf ontbrak het de donatrices overigens, ondanks hun zwakke gestel, niet aan moed. Zij stelden dat zij, indien de nood dit vereiste, ‘sponde en hard’ zouden verlaten om ook te wapen te vliegen.

Hoewel vrouwen zich verre hielden van exercitiën en schietoefeningen, bood het donateurschap hen de mogelijkheid zich in woord en daad in de politieke discussies te mengen. De voordracht van de donatrices werd beantwoord door de heer Blussé, die, namens het vrijkorps, de ‘deugdgezinde’ vrouwen dankte voor de bijzondere wijze waarop zij hun goedkeuring ten gehore hadden gebracht:

Gij, beminnelijke sexe! Wier reine boezem door de heetste liefde voor het Vaderland en haare vrijheid doortrokken is; [...] Gij zijt het, die op eene meer bijzondere wijze, thans, aan den dag legt, dat U niets te kostbaar, niets te waardig is, om ons te vereeren.¹⁷⁰

Uit het dankwoord van Blussé blijkt dat de manschappen een grote waarde hechtten aan de vrouwelijke bijdrage. De weldoensters werden door Blussé aangesproken als ‘Kenaus’, nadat de vrouwen zichzelf eveneens hadden vergeleken met Kenau Hasselaar, de Haarlemse heldin uit de Tachtigjarige Oorlog. De moed en vaderlandse denkwijze van de donatrices hadden Blussé en zijn ‘medemakers’ aangemoedigd om ‘met mannelijke tred’ voort te wandelen op het door de vrouwen ingeslagen spoor.¹⁷¹ De openlijke steun en begunstiging van het vrijkorps, als militaire arm van de Patriottenbeweging, was overduidelijk een politiek gebaar. De vrouwen hadden op deze wijze hun politieke voorkeur openbaar gemaakt.

Het schenken van vaandels aan het exercitiegenootschap had ook een symbolische waarde. Met het in ontvangst nemen van een dergelijk vaandel verplichtten de manschappen zich tot wederdienst aan de schenkers, de vrouwen. Naar aanleiding van de schenkingen van de vrouwen spoorde Servaas van de Graaff zijn medebroeders aan ‘tot loon dier gift der schoone kunne’ voor de vrijheid pal te staan. Uit het ceremonieel blijkt dat de patriotten een duidelijke opvatting hadden over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Het was de plicht van de man om de vrijheid en het vaderland te verdedigen. De vrouw,

¹⁶⁷ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 60; Dordrechts Gedenkboek, 46.

¹⁶⁸ Baar-De Weerd, *Uw sekse en de onze*, 76.

¹⁶⁹ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 59.

¹⁷⁰ *Ibidem*, 61-62.

¹⁷¹ *Ibidem*, 62.

als metgezellin van de man, was deelgenoot van de strijd. Zij had daarentegen een ondersteunende en stimulerende taak. Cruciaal was de wederzijdse achting tussen mannen en vrouwen, die enerzijds blijkt uit de betrokkenheid van vrouwen bij de strijd en anderzijds uit de gevoeligheid van mannen voor hun aansporingen: *“Wie ons blijft hier koud, voelt zijne ziel niet blaaken! Nu vrouwelijke sierte ons zelf ter wapening spoort? Nu ’t heldenvuur gloeit op der maagdenkaaken! En het blikkrend staal het kind! Den zuigeling bekoort.”*¹⁷² Ook Blussé had zich in zijn dankwoord tot de leden van het korps gericht en de mannen aangespoord tot ‘bedagtzaam, standvastig en onberispelijk gedrag’ die het aanzienlijke aantal waarneemsters zou doen ‘wegsmelten van aandoening en bewondering’.¹⁷³

Voortdurend werden de vrouwen door de patriotten opgeroepen ‘het haare bij te brengen’ tot het herstel van de vrijheid. De stimulerende rol van de vrouw en haar verantwoordelijkheid in de verdediging van het vaderland vormden terugkerende elementen in het patriotse discours. In een pamflet verschenen in Dordrecht, vermoedelijk in 1785, gaven de patriotten te kennen dat het ‘geen schande zijn het geweer uyt de hand van een heldin te ontvangen’:

Ja, vrouwelijke heldinnen! Als uwe bekoorlijke handen ons wapenen schenken, dan zullen wij strijden; gord het zwaard aan onze heupe! Drukt het geweer op onze schouderen! En wij zullen het doodlijk loot in onzer vijanden harten drukken, wij zullen voor u overwinnen, of met u, onder de puynhoopen van ons vaderland en stad, te gronde gaan.¹⁷⁴

In het pamflet werd aan de vrouwen gevraagd een gering gedeelte van haar tijdelijke middelen aan het vrijkorps beschikbaar te stellen. In ruil daarvoor zouden de ‘mannen, vaders, zonen en minnaars’ voor het behoud van haar veiligheid en tot bewaring van haar eer en kuisheid hun leven opofferen. Het korps trad op als een publieke verdediger van de vrouwelijke deugd. De vrouw, in moreel opzicht de meerdere van de man, droeg op haar beurt bij aan de eerzaamheid van de patriotten. De vrouwen werd dan ook aangesproken op zedelijkheid. Aan hen was de taak om de ‘vrije maagd’ te beschermen tegen ‘ontaarde landpesten’ en ‘gevloekte muit- en oproermakers’ die haar wilden onteren door haar borst te ontbloten. De ‘heldinnenstoet van de Dordrechtse maagd’ zou de andere steden in de Republiek stimuleren en in het buitenland niets anders dan bewondering afdwingen. De vrouwen wachtten daarmee een onsterfelijk bestaan door de nagedachtenis van hun kroost en dankbare Nederlanders.¹⁷⁵

Overall in de Republiek waren vrouwen actief als donatrices of op een andere wijze betrokken bij de activiteiten van de plaatselijke vrijkorpsen. In Delft aanschouwden belangstellenden, donatrices, vrouwen en dochters van gewone leden ‘met een oog dat van genoeg tintelde’ de krijgsverrichtingen van het wapengenootschap.¹⁷⁶ De aanwezigheid van de vrouwen droeg niet alleen bij aan de feestelijke

¹⁷² Ibidem, 65-66.

¹⁷³ Ibidem, 64.

¹⁷⁴ *Aanspraak der Dordrechtse maagd* (Dordrecht 1785), 10.

¹⁷⁵ Ibidem, 7-8.

¹⁷⁶ Baar-De Weerd, *Uw sekse en de onze*, 74.

sfeer, maar schonk de manschappen ook mentale steun. In Utrecht sprak een kolonel zijn medeleden, waaronder vrouwen, toe en uitte zijn waardering voor de medewerking van allen die deze burgermilitie ‘luister en sterkte’ brachten en zodoende de aanwas van nieuwe leden stimuleerden. De toejuicing van vrouwen gaf de kolonel het vooruitzicht dat, indien de mannen tekortschoten in moed, de vrouwen hen zouden aanmoedigen en dat het ‘nimmer aan heldinnen zoude ontbreken.’¹⁷⁷ Dit betekende in sommige gevallen dat de sociale conventies enigszins werden losgelaten. In Delft hadden ‘drie korte juffers’ de mannelijke toehoorders toegesproken en opgeroepen de vrijheid met hun leven te verdedigen.¹⁷⁸ Een prent uit Amsterdam toont het overhandigen van vaandels door vrouwen aan het exercitiegenootschap en illustreert de sfeer die een dergelijke plechtigheid uitstraalde.¹⁷⁹ Ook in het minder bekende Heusden hadden welgestelde vrouwen het exercitiegenootschap een vaandel overhandigd. Na een ‘voortreffelijke aanspraak’ van een van de dames, drukte de commandant de mannen op het hart dat door deze daad het burgerkorps zich moest inzetten ‘ter bewaring van vrijheid, vijligheid en rust’.¹⁸⁰

Overdracht van vaandels aan het exercitiegenootschap Tot Nut der Schutterij te Amsterdam (Noach van der Meer, 1786). Bron: Prentencollectie Rijksmuseum.

¹⁷⁷ Ibidem, 74-75.

¹⁷⁸ Ibidem, 75-76.

¹⁷⁹ Prentencollectie Rijksmuseum.

¹⁸⁰ Rosendaal, ‘Een nieuwe vrouwendag’, 14.

Het vrouwelijke donateurschap van het exercitiegenootschap was opmerkelijk. Op het eerste gezicht was binnen de patriotse hervormingsagenda namelijk geen ruimte voor de vrouw. Niet alleen werd de patriotse beweging gekenmerkt door een sterk militair karakter, ook het burgerschapsideaal van de patriotten was gebaseerd op de klassieke burger, die zich als onafhankelijk man met zijn medeburgers over de publieke zaak ontfermde.¹⁸¹ De vrouwelijke sekse was, omwille van haar zwakke gesteldheid en ondergeschikte positie aan de man, uitgesloten van deze burgerschapsopvatting. Het genootschap realiseerde zich echter al snel dat ook vrouwen zich aangetrokken konden voelen tot hun denkbeelden. Het vrouwelijke donateurschap bood vrouwen de mogelijkheid zich in het publieke debat te mengen. Dit beeld van de betrokken patriotse donatrice lijkt in tegenspraak met de gedachte dat de vrouw aan het einde van de achttiende eeuw, toen de patriotse idealen vaste voet aan de grond kregen, definitief naar de huiselijke haard werd gedirigeerd om zich als moeder aan het vaderland te wijden.¹⁸² De patriotten hadden echter een duidelijke opvatting over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. De man trok ten strijde om huis en haard, vrouw en kinderen, te beschermen. Dit betekende echter niet dat vrouwen een passieve rol kregen toebedeeld. Vrouwen gaven de mannen niet alleen materiële, maar ook mentale ondersteuning. De patriotten spraken lovende woorden over de patriotse vrouwen die de verdediging van 'haardsteden en altaren' op zich namen, niet door daadwerkelijke daden, maar door 'het haare bij te brengen'.¹⁸³ De donatrices traden hiermee weliswaar niet direct op de voorgrond van het revolutionaire strijdtoneel, hun acties kunnen niettemin als politiek gedefinieerd worden.

Prosopografische analyse van de Dordtse donatrices

De enige bewaard gebleven ledenlijst van de Dordtse donatrices betreft een namenlijst van de achttien vrouwen die in mei 1785 de schenkingen aan het exercitiegenootschap overhandigden. Door middel van de doop-, trouw- en begraafboeken uit het Dordrechtse Gemeentearchief is gepoogd de vrouwen op de lijst te identificeren en hun leven te reconstrueren. De Herenboekjes boden een inzicht in de eventuele ambtelijke functies van hun mannelijke aanverwanten. In sommige gevallen heeft de kroniek van Paape en aanvullende secundaire literatuur een inzicht geboden in de positie van hun echtgenoten in de Dordtse Patriottenbeweging. Voor vier donatrices was het niet mogelijk om hun identiteit te achterhalen. Op basis van hun achternaam kan echter alsnog het enige geconcludeerd worden over hun familiebanden. Op het eerste gezicht betreft het een gezelschap van vrouwen uit de hogere kringen van Dordrecht. Uit familienamen als Repelaer, Onderwater en Pompe van Meerdervoort blijkt dat we te maken hebben met vrouwen afkomstig uit de voornaamste Dordtse regentenfamilies. Zoals hierboven vermeld bevat de lijst enkel namen van donatrices die in mei 1785 een vaandel en trommels aan het vrijkorps overhandigden. Wat betekent dat deze vrouwen niet alleen de middelen hadden om een periodieke financiële bijdrage

¹⁸¹ Op gelijkheid gedreven, 140-141.

¹⁸² Blok, 'Hemelse rozen door 't wereldse leven', 132.

¹⁸³ *Aanspraak der Dordrechtse maagd*, 7.

te leveren, maar ook om een dergelijk kostbaar geschenk te doen vervaardigen. Uit familienamen als Stoop en Van den Brandeler kan bovendien geconcludeerd worden dat een groot deel van de vrouwen verwant was aan de meest prominente figuren uit de Dordtse Patriottenbeweging.

Tot de donatrices behoorde onder andere Clara Margaretha van den Pot en Johanna Onderwater. Clara Margaretha, gedoopt op 22 september 1754, was de oudste dochter van Jacobus van der Pot, oud-burgemeester van Dordrecht, en Geertruid Onderwater.¹⁸⁴ Op 29 oktober 1775 trouwde Clara Margaretha met de oudste zoon van Jacob Stoop en Clasina Petronella Repelaer, Anthony Balthasar.¹⁸⁵ Johanna was op 20 oktober 1759 gedoopt als de dochter van Abraham Hendrik Onderwater, lid van de Oudraad, en Maria Arnoldina Gevaerts.¹⁸⁶ Johanna trouwde op 14 september 1783 met de jongere broer van Anthony, Abraham Adriaan Stoop.¹⁸⁷ De gebroeders Stoop waren wellicht een van de meest prominente leden van het exercitiegenootschap De Vrijheid. Bij het verzoek tot legalisatie stonden de namen van Anthony Balthazar en Abraham Adriaan Stoop bovenaan de lijst.¹⁸⁸ Toen het vrijkorps in 1785 werd onderverdeeld in twee compagnieën, stonden beide broers aan het hoofd als kapitein.¹⁸⁹ Anthony Balthazar had al sinds 1783 als kapitein de ‘keurbende’ aangevoerd. Zijn prestaties tijdens de publieke exercitie op 20 oktober van dat jaar hadden Servaas van de Graaff aangemoedigd tot het volgende dichtstukje:

En gij, ô Stoop! Braaf burgerheer!
Deez’ dag, wrogt U, een eeuwige eer
Men kroon’ U met Lauwrieren!
Hoe vaak de nijd de braafheid krenkt;
Gevloekt is hij, die anders denkt,
Bij alle Batavieren.¹⁹⁰

Na de samenvoeging met de Kloveniers bleven de broers actief in de hoogste functies van de schutterij; Anthony Balthazar als commandant en Abraham Adriaan als kapitein.¹⁹¹ In de stedelijke politiek hielden de gebroeders Stoop zich niet ongeroerd. De familie Stoop behoorde reeds decennialang tot de politieke elite van Dordrecht. Van de middeleeuwen tot de twintigste eeuw namen zij vrijwel onafgebroken zitting in het stadsbestuur.¹⁹² Anthony Balthazar was schepen, sinds 1777 lid van de Oudraad en sinds 1784 van het college van Veertigen. Zijn jongere broer was eveneens schepen en sinds 1784 actief in de

¹⁸⁴ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 9; Herenboekje (1785), 23.

¹⁸⁵ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 92; Gemeentearchief Dordrecht 11 doop-, trouw- en begraafboeken invnr. 9.

¹⁸⁶ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 9; Herenboekje (1785), 1.

¹⁸⁷ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 93.

¹⁸⁸ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 19.

¹⁸⁹ *Ibidem*, 55-56.

¹⁹⁰ Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap, invnr. 11, 1785, 4.

¹⁹¹ Herenboekje (1786), 31-32.

¹⁹² Willem Frijhoff, ‘Familie Stoop’, *Biografisch Woordenboek* (oktober 2015).

Oudraad.¹⁹³ In het stadsbestuur hadden Anthony en Abraham de rekesten van de burgerij enthousiast gesteund. Dit was waarschijnlijk ook de reden waarom de broers na het revolutiejaar de raad moesten verlaten, maar na de Bataafse omwenteling keerde zij terug in de stadsregering. Anthony werd bovendien benoemd tot provisioneel representant van het revolutionaire bewind.¹⁹⁴ Zoals eerder benadrukt bood het schenken van giften aan het exercitiegenootschap vrouwen een gelegenheid om uitdrukking te geven aan hun politieke voorkeur. In het geval van Clara Margaretha van den Pot en Johanna Onderwater kwam deze voorkeur – gezien de uitgesproken mening van hun echtgenoten – niet geheel uit de lucht vallen.

Het merendeel van de mannelijke aanverwanten van de donatrices was een sympathisant van de Patriottenbeweging in Dordrecht. Jeane Marguerite Coignon was de echtgenote van Hendrik François Decourt.¹⁹⁵ Hendrik François werd in 1784 uit een vrije nominatie van de dekenen van de gilden door de stadhouder benoemd tot lid van de Goede Lieden van Achten. In 1786 werd hij door de nieuwe Veertigen verkozen tot lid van de Oudraad.¹⁹⁶ Decourt was daarnaast lid van de Oeconomische Tak te Dordrecht en het exercitiegenootschap. Hoewel Hendrik François aanvankelijk het veld moest ruimen, werd hij na de machtswisseling van 1795 verkozen tot schepen.¹⁹⁷ Cornelia Rees was de echtgenote van de in 1785 door de Oudraad en Achten benoemde burgemeester Anthony Balthazar van den Brandeler.¹⁹⁸ Op 15 oktober 1787 nam Van den Brandeler ontslag wegens gezondheidsklachten. Na de Franse inval keerde hij echter terug als raadslid van de nieuwe stedelijke regering.¹⁹⁹ De lijst van donatrices toont eveneens mogelijke huwelijksverwantschap tussen de vrouwen. Anna Rosa Leijendekker was de echtgenote van Thomas 't Hooft. Dit maakte haar vermoedelijk een schoonzus van Anna Cornelia 't Hooft, ook vermeld als donatrice op de lijst.²⁰⁰ De vader en moeder van Anna Cornelia en Thomas 't Hooft waren Willem 't Hooft en Anna Meuls.²⁰¹ Anna Cornelia was getrouwd met Gerrit de Heer.²⁰² Beide heren waren actief in het exercitiegenootschap: Thomas was een lid van het eerste uur en Gerrit verschijnt later in de bronnen van het vrijkorps.²⁰³ Thomas 't Hooft was werkzaam als 'pondgaarder' en werd in 1786 uit het 'lichaam' van de burgerij verkozen in het nieuwe college van Veertigen.²⁰⁴ Gerrit de Heer is in de jaren tachtig niet terug te vinden in de Herenboekjes, maar duikt in

¹⁹³ Herenboekje (1785), 3 en 11.

¹⁹⁴ Frijhoff, 'Familie Stoop', *Biografisch Woordenboek* (oktober 2015).

¹⁹⁵ Gemeentearchief Dordrecht, 627 Burgerlijke stand, invnr. 14.

¹⁹⁶ Herenboekje (1786), 3; 1787, 3.

¹⁹⁷ Baggerman, *Een lot uit de loterij*, 422 (noot 53).

¹⁹⁸ Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 207 akte 120.

¹⁹⁹ De Bruijn, 'Dordrecht in de patriottentijd', 57-61.

²⁰⁰ Gemeentearchief Dordrecht 256 Burgerlijke stand, invnr. 217 akte 126.

²⁰¹ Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 222 akte 706; Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 207 akte 5.

²⁰² Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 207 akte 5.

²⁰³ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 19; GAD 325 invnr. 12.

²⁰⁴ Herenboekje (1785), 4 en 36.

1790 op als lid van de Veertigenraad.²⁰⁵ Thomas keerde in de jaren negentig terug als ‘pondgaarder’ en keurmeester van ‘koom en meel’.²⁰⁶

De kwestie van Anthony Balthazar van den Brandeler toont de hechte familierelaties tussen de donatrices van het genootschap. Naast zijn echtgenote, waren tevens zijn moeder en zuster als donatrices betrokken. Anthony Balthazar, gedoopt op 8 oktober 1740, was de zoon van François van den Brandeler en Anna Sophia Repelaer.²⁰⁷ Anna Sophia was de dochter van Balthazar Repelaer en Sophia Bout.²⁰⁸ Op 19 maart 1734 trouwde zij met François van den Brandeler.²⁰⁹ Anna Sophia was overigens een zuster van Clasina Petronella Repelaer, echtgenote van Jacob Stoop en moeder van Anthony Balthazar en Abraham Adriaan Stoop.²¹⁰ Ten tijde van haar donateurschap van het vrijkorps was Anna Sophia weduwe.²¹¹ Haar dochter, Anna Sophia van den Brandeler, stond eveneens als donatrice vermeld. Anna Sophia was op 6 mei 1752 gedoopt als de dochter van François van den Brandeler en Anna Sophia Repelaer.²¹² Zij was daarmee een schoonzus van mededonatrice Cornelia Rees. Cornelia was de dochter van Mattheus Rees en Christina Reepmaker.²¹³ Anna Sophia van den Brandeler trouwde, na het overlijden van haar eerste echtgenoot Boudewijn de Roo²¹⁴, met Mattheus Gilles Rees, een broer van haar schoonzus.²¹⁵ Ook donatrice van het exercitiegenootschap was Emmerentia Johanna van den Brandeler. Uitgaande van de corresponderende achternaam was ook zij eveneens een lid van de familie Van den Brandeler. Haar verwantschap met de andere donatrices is echter niet met zekerheid aan te tonen. Emmerentia Johanna trouwde op 5 september 1754 met Pieter Cornelis Pompe van Meerdervoort.²¹⁶ Hun dochter, Margaretha Johanna, zou op 2 februari 1804 – na het overlijden van Clara Margaretha van den Pot – met Anthony Balthazar Stoop trouwen.²¹⁷ In zoverre de bewaard gebleven bronnen van het vrijkorps ons een accuraat beeld geven van het toenmalige ledenbestand, lijkt het erop dat Pieter Cornelis en Margaretha Johanna niet actief waren in het exercitiegenootschap.

Uit de onderlinge familierelaties van de donatrices blijkt wederom dat in Dordrecht sprake was van een kleine bestuurlijke elite van nauw met elkaar verbonden families. Een beperkt aantal families bleef elkaar generaties lang opvolgen in het stadsbestuur en huwde vele malen onderling.²¹⁸ Mattheus

²⁰⁵ Herenboekje (1790), 5.

²⁰⁶ Herenboekje (1794), 34.

²⁰⁷ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 9

²⁰⁸ Overlijden Anna Sophia: Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 54.

²⁰⁹ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 90.

²¹⁰ Doopinschrijving Classina: Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 8.

²¹¹ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 56.

²¹² Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 9.

²¹³ Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 207 akte 120.

²¹⁴ Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 88 akte 85.

²¹⁵ Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 207 akte 578.

²¹⁶ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 91.

²¹⁷ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 9; Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken invnr. 93.

²¹⁸ Willem Frijhoff, ‘Familie Stoop’, *Biografisch Woordenboek* (oktober 2015).

Rees, de vader van Cornelia, was oud-burgemeester van Dordrecht.²¹⁹ Daarmede was Cornelia de dochter en echtgenote van een burgemeester. François van den Brandeler, de overleden echtgenoot van Anna Sophia Repelaer, was van 1734 tot 1771 lid van de Oudraad.²²⁰ De echtgenoot van Anna Sophia van den Brandeler, Mattheus Gilles Rees, was rentmeester van de kerken en kapittels en nam vanaf 1779 zitting in de Oudraad.²²¹ Haar eerste echtgenoot, Boudewijn de Roo, was werkzaam geweest als advocaat en als lid van de Oudraad.²²² De Roo had bovendien in 1783, samen met Anthony Balthazar van den Brandeler en Anthony Balthazar Stoop, het stadsbestuur opgedrongen de rekesten van de burgerij te steunen. Hij overleed echter op 13 juni 1785, één maand na het publieke optreden van de donatrices.²²³ De Roo was een broer van Johannes de Roo, die op 27 maart 1787 door de Staten van Holland tot burgemeester werd verkozen.²²⁴ Naast Johannes de Roo werd tevens de broer van Johanna Onderwater, de echtgenote van Abraham Adriaan Stoop, door de Statenvergadering tot burgermeester benoemd.²²⁵ De nominatie van Mattheus Onderwater had binnen de Gecombineerde Vergadering echter opschudding veroorzaakt. In een protestbrief aan de Staten van Holland beweerden de gilden en schutterijen dat Mattheus geen betrouwbaar patriot was.²²⁶ In hoeverre Abraham Adriaan Stoop als kapitein van de Kloveniers daarbij betrokken was, is niet duidelijk. Mattheus Onderwater was één van de raadsleden die naar aanleiding van de resolutie van 1786 – waarin bepaald werd dat de benoeming van de burgemeesters enkel de Oudraad en de Goede Lieden van Achten toekwam – een brief naar de Staten had gestuurd.²²⁷ Abraham Hendrik Onderwater, de vader van Johanna, was een van de initiatiefnemers geweest van de conventie van 1782. Het besluit om de stadhouder buiten spel te zetten ging echter ook Abraham te ver.²²⁸

Vijf van de achttien donatrices staan enkel met hun meisjesnaam genoteerd, wat waarschijnlijk betekent dat zij in mei 1785 ongehuwd waren. Een voorbeeld hiervan is Hendrika Pieterella van Beest. Hendrika Pieterella van Beest was de dochter van Isaac van Beest en Jacoba van Dongen.²²⁹ Hendrika was mogelijk verwant aan Pieter van Beest. Van Beest was een koopman en een van de initiatiefnemers van het exercitiegenootschap. Samen met zijn goede vriend Pieter Blussé, boekhandelaar en uitgever, en Jan Hendrik van Meteren vervulde hij de eervolle functie van ‘gecommitteerde’. Hun taak was onder andere als afgevaardigden te fungeren op landelijke bijeenkomsten van exercitiegenootschappen en het

²¹⁹ Herenboekje (1785), 17.

²²⁰ Personen, <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/5213> [geraadpleegd op 10-05-2020].

²²¹ Herenboekje (1786), 3 en 15.

²²² Herenboekje (1783), 2; Herenboekje (1785), 48.

²²³ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 54.

²²⁴ Ouders waren Johan Hendrik de Roo en Johanna Onderwater. Doopinschrijving Boudewijn (16.09.1739) Doopinschrijving Johan (02.07.1738) Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 9.

²²⁵ Schotel, ‘De Dordrechtse schuttersgilden’, 28.

²²⁶ De Bruijn, ‘Dordrecht in de patriottentijd’, 47.

²²⁷ *Mengelwerk van het Dordrechts Gedenkboek*, deel 2 (1786) 55-69.

²²⁸ *Dordrechts Gedenkboek* (1785), 8-10.

²²⁹ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 9.

contact te onderhouden met de stedelijke overheid.²³⁰ Ook tijdens publieke aangelegenheden voerden de mannen het woord, dit was althans het geval geweest tijdens de overhandiging van de vaandels in 1785. Toen het genootschap zich in 1786 verenigde met de schutterij van de Kloveniers, bleven Blussé, Van Meteren en Van Beest als gecommitteerden functioneren.²³¹ De negentienjarige Hendrika Pieterella was niet lang als ongehuwde vrouw actief in het exercitiegenootschap. Op 6 mei 1785 trouwde zij met Paulus Holle, schout, en later burgemeester, in het Zeeuwse Oostkapelle.²³² Door het huwelijk van hun dochter, Jacoba Holle, met de jongste zoon van Pieter Blussé, Adolph, zouden de familie Blussé en Van Beest aan elkaar gelieerd raken.²³³ Na de dood van zijn vader was Adolph degene die het hoofdredacteurschap en de leiding over de uitgeverij overnam.²³⁴ Voor de vier andere ongehuwde donatrices, te weten M.J. Grootveld, J.F. Dura, A. Mauritz en P. Boogaart van Alblasserdam, bleek het lastig om hun identiteit te traceren. M.J. Grootveld was wellicht verwant aan voormalig artillerieofficier Willem Grootveld, in wiens huis in de eerste maanden van 1783 de eerste grondslagen werden gelegd van De Vrijheid.²³⁵ J.F. Dura was mogelijk verwant aan Jacob Cornelis Dura, lid van de Oudraad.²³⁶ Jacob Cornelis Dura en Jacoba Fredrica Dura werden in diverse aktes samen genoemd.²³⁷ In tegenstelling tot Mauritz en Dura werd de naam Boogaart van Alblasserdam niet vaker genoemd in de bewaard gebleven bronnen van het exercitiegenootschap.²³⁸

De familiale contacten waren dus in de meeste gevallen bepalend voor de betrokkenheid van de vrouwen bij het exercitiegenootschap. In veel gevallen vloeiende het handelen van de vrouwen voort uit de politieke activiteiten van hun echtgenoten. Dit valt echter niet voor iedere donatrice met zekerheid te stellen. Eén van die donatrices was Agatha Boonen. Zij trouwde op 19 augustus 1761 met Arend van der Werff.²³⁹ Arend van der Werff was sinds 1787 actief als lid van het college van de Goede Lieden van Achten.²⁴⁰ In 1794 wordt Van der Werff gedurende het jaar vervangen door een ander lid.²⁴¹ Wellicht vertrok het echtpaar naar Haarlem, waar Agatha op 5 maart 1818 overleed.²⁴² Een bijzondere naam op de lijst was Ida Cornelia Repelaer. Haar vader en moeder waren Ocker Repelaer en Cornelia Everwijn,

²³⁰ Baggerman, *Een lot uit de loterij*, 116.

²³¹ Herenboekje (1786), 32.

²³² Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 93; Zeeuws archief, 25 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 25 akte 7.

²³³ Zeeuws archief, 25 doop-, trouw-, en begraafboeken, invnr. 25 akte 2.

²³⁴ Baggerman, *Een lot uit de loterij*, 346.

²³⁵ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 7.

²³⁶ Herenboekje (1787), 2.

²³⁷ Gemeentearchief Dordrecht, 20 Notariële archieven invnr. 1564 akte 65; Overlijden Jacoba: Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 71.

²³⁸ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 55. N. Mauritz was bijvoorbeeld vaandrig van de 1^e compagnie.

²³⁹ Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 92.

²⁴⁰ Herenboekje (1787), 5.

²⁴¹ Herenboekje (1794), 5.

²⁴² Noord-Hollands Archief te Haarlem BS Overlijden akte 10-3.

wat haar een zus van Hugo Repelaer maakte.²⁴³ Hugo Repelaer was als luitenant-stadhouder uitgesproken Oranjegezind. Dat zijn zuster zich notabene bovenaan de lijst van de donatrices van het patriotse genootschap bevond, is een opmerkelijke constatering. De Vrijheid sprak zich openlijk uit tegen de politiek van haar broer, die door de patriotten ook wel werd bestempeld als een ‘vleijer’ en verrader van het vaderland. Een mogelijke verklaring is dat Cornelia’s echtgenoot, Cornelis Rees, patriotse sympathieën had. Er is echter niets bekend over de patriotse activiteiten van Cornelis Rees. Gilles Rees daarentegen vervulde hoge posities bij het exercitiegenootschap; hij was vaandrig en sinds 1785 luitenant.²⁴⁴ Buiten het feit dat hun achternamen overeenkomen, is echter niets bekend over de familiere band tussen Cornelis en Gillis. Gillis Rees duikt overigens ook niet op in de Herenboekjes. Cornelis was sinds 1761 lid van het college van Veertigen. Hij moest de raad in 1786 verlaten, als gevolg van het verzoek van de Gecombineerde Vergadering. Na de capitulatie keerde hij direct terug.²⁴⁵

Actieve politiek was in de achttiende eeuw een mannenaangelegenheid. Dit betekende niet dat vrouwen geen bewuste opvattingen hadden over politieke zaken. Het donateurschap bood vrouwen de mogelijkheid om publiekelijk uiting te geven aan hun vaderlandse gevoelens. Uit de prosopografische analyse van de patriotse donatrices blijkt dat een merendeel van de vrouwen via hun familiale relaties in contact kwam met het exercitiegenootschap. De donatrices waren echtgenotes, moeders, dochters of zussen van de mannelijke leden van het korps. Vijf van de achttien dames waren ongehuwd en één was weduwe. Hoewel de identiteit van deze donatrices lastiger te achterhalen was, waren de meesten van hen hoogstwaarschijnlijk verwant met prominente Patriotten. De lijst toonde eveneens de onderlinge familiebanden tussen de donatrices. Dit geeft ons een inzicht in het belang van het familienetwerk voor de politieke activiteit van vrouwen in de achttiende eeuw. De leeftijd van de donatrices varieerde tussen de negentien jaar en de eenenzeventig jaar. Uit de bestuurlijke en economische activiteiten van hun mannelijke aanverwanten blijkt dat de donatrices afkomstig waren uit een maatschappelijk hoog milieu. De donatrices behoorden dan wel tot de families die al generaties lang de macht uitoefenden en onderling verdeelden, dan wel tot de hogere middenstanders die als gevolg van de politieke perikelen in de jaren tachtig meer regeringsinvloed verworven. Hierbij dient vermeld te worden dat de bewaard gebleven ledenlijst van de donatrices een mogelijk verwrongen beeld geeft. Dit waren immers de donatrices die in mei 1785 kostbare attributen hadden vervaardigd en aan het genootschap hadden geschonken. De mogelijkerwijs incomplete ledenlijst zou ook een reden kunnen zijn voor het feit dat voor sommige donatrices de connectie met het vrijkorps niet was te achterhalen.

²⁴³ Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke Stand, invnr. 202 akte 660; De Bruijn, ‘Dordrecht in de patriottentijd’, 67 (bijlage VI).

²⁴⁴ Paape, *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen*, 56.

²⁴⁵ Herenboekje (1785), 4; Herenboekje (1788), 4.

GEWAAPENDE HELDIN OF HEEDEN
DAAGSCHE DONNATRISSE

Spotprent van een Dordtse donatrice (omstreeks 1784). Bron: Stadsarchief Dordrecht.

Conclusie

Centraal in dit onderzoek staat de sociaal-culturele dimensie, in het bijzonder de genderdimensie, van de achttiende-eeuwse revolutie in de stedelijke context van Dordrecht. Door de organisatiepatronen van de patriotten bloot te leggen en de hoofdpersonen, zowel mannen als vrouwen, in kaart te brengen, biedt dit onderzoek een inzicht in het sociaal-culturele profiel van de Dordtse Patriottenbeweging.

In Dordrecht kunnen wij een onderscheid maken in respectievelijk twee organisatiekaders. In eerste instantie vormde het exercitiegenootschap het belangrijkste mobilisatiekader in de stad. Deze was aanvankelijk bedoeld om de bevolking te beschermen tegen buitenlandse mogendheden. De oprichting van het burgerkorps sloot nauw aan bij het politieke burgerschapsideaal van de patriotten. Overal in de Republiek ontstonden militaire burgerorganisaties, bestaande uit particuliere leden die hun bestuurders op een democratische wijze kozen. Bijzonder was dat het exercitiegenootschap in Dordrecht pas een half jaar na haar officiële oprichting een verzoek tot legalisatie indiende bij de stedelijke regering, dat overigens zonder enig probleem werd ingewilligd. In andere steden was de oprichting van een dergelijk burgerkorps een stuk lastiger verlopen. In Dordrecht had het initiatief waarschijnlijk de steun van een groot deel van de regentenklasse. Zoals blijkt uit de prosopografische analyse van de vrouwen was een deel van de Oudraadsleden tevens lid van het vrijkorps. Al snel groeide de paramilitaire organisatie uit tot een lokaal kader voor politieke mobilisatie. De hulp- en inzamelacties van het exercitiegenootschap waren in feite door en door politieke acties. Door het accepteren van honoraire leden en donatrices groeide het aanvankelijk kleine elitekorps uit tot een heuse burgerbeweging. De bewapening van de ‘gewone’ burger werd door de tegenpartij bespot. Het donateurschap van de exercitiegenootschappen was een wijdverbreid fenomeen. Voor de patriotten was het een manier om draagvlak te creëren voor hun politieke idealen. De patriotten in Dordrecht stonden bovendien in nauw contact met de vrijkorpsen elders. De toenemende spanning in Utrecht leidde in Dordrecht tot een fusering van het vrijkorps en de Kloveniers.

Vanaf 1784 kwam het initiatief in toenemende mate bij de burgerij te liggen. Bijzonder voor Dordrecht was de rol van de gilden in de Patriottenbeweging. Zij vormden een hechte organisatie die via de dekenen hun belangen kenbaar wisten te maken. Hoewel over het algemeen wordt veronderstelt dat de Patriottenbeweging werd gedragen door de brede middengroepen, lijkt het erop dat alleen in Deventer de gilden een soortgelijke rol speelden in de plaatselijk Patriottenbeweging. Hoewel daar de Patriottenbeweging aanvankelijk werd gedragen door de ambachtsgilden, liepen zij massaal over naar de orangistische partij toen bleek dat het patriotse establishment hun privileges wilde beperken. Uit de brede participatie van de gilden in Dordrecht blijkt bovendien het burgerlijke karakter van de beweging. De gilden in Dordrecht hadden bovendien een voordeel ten opzichte van andere steden in de Republiek door het bestaan van enkele middeleeuwse instituties als de Goede Lieden van Achten. De Achten traden vrijwel direct op als de vertegenwoordigers van de Dordtse burgerij. De samenwerking tussen de twee

organisatiekaders bleek een succesformule. De patriotten hadden hiermee een krachtig pressiemiddel ontdekt. De schutterijen en gilden wisten steeds radicalere voorstellen te lanceren en af te dwingen. Hierbij verpakten zij hun politieke verlangens in een discours van ‘oude’ rechten. De radicalisering van de Patriottenbeweging zou ook in Dordrecht leiden tot een breuk in de coalitie.

Op het eerste gezicht lijkt de vrouw in de Patriottenbeweging in Dordrecht wellicht afwezig. Vrouwen mochten geen stedelijke ambten bekleden of posities binnen de gilden en gemene neringen vervullen. Het lidmaatschap van de schutterij – althans tot 1786 – was voorbehouden aan de mannelijke stadsbevolking. Het exercitiegenootschap was zich echter bewust dat hun ideologische uitgangspunten op beiden seksen aantrekkingskracht uitoefenden. Vrouwen als leden accepteren was ondenkbaar in de achttiende-eeuwse mentale structuur, maar vrouwen als donatrices accepteren bood het genootschap de mogelijkheid om hun banden met de samenleving te versterken. Een bijkomend voordeel was dat het donateurschap ten goede kwam van de geldkist van de vereniging. Het merendeel van de vrouwen was verwant aan prominente leden van het vrijkorps. De donatrices behoorden dan wel tot de families die al generaties lang de macht uitoefenden en onderling verdeelden, dan wel tot de hogere middenstanders die als gevolg van de politieke perikelen in de jaren tachtig meer regeringsinvloed verworven.

De betrokkenheid van de donatrices stopte niet met hun financiële bijdrage. In mei 1785 schonken een de Dordtse donatrices als blijk van hun steun en goedkeuring aan het genootschap een aantal kostbare geschenken. De donatrices traden hiermee naar voren als ware vaderlandslievenden die, indien de nood dit vereiste, het vaderland zouden beschermen tegen de heerszucht. Overal in de Republiek vervaardigden vrouwen vaandels en uniformen en overhandigden deze persoonlijk aan het regiment. Het donateurschap bood vrouwen de mogelijkheid hun politieke gevoelens kenbaar te maken. Hoewel de donatrices hiermee niet direct op de voorgrond van het revolutie traden, kunnen hun acties weldegelijk als politiek beschouwd worden. Dit perspectief op de betrokken patriotse donatrices lijkt op het eerste gezicht in tegenspraak met het streven van de patriotten naar een scheiding van de publieke en private sfeer. Het schenken van de vaandels had echter een achterliggende boodschap. Met het in ontvangst nemen van het geschenk verplichtten de mannen zich tot wederdienst aan de vrouwen. Het exercitiegenootschap trad op als een verdediger van huis en haard, vrouw en kinderen, deugd en eerzaamheid.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Collectie Rijksmuseum, *De Nieuwerwetze Volks Majesteit en zijn Donatrice*, invnr. 2985, onbekend.

Gemeentearchief Dordrecht, 3 Resolutieboek Oudraad, invnr. 153 bijlage nr. 34.

Gemeentearchief Dordrecht, 3 Resolutieboek Oudraad, invnr. 153 bijlage nr. 41.

Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 8.

Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 9.

Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 54.

Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 71.

Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 90.

Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 91.

Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 92.

Gemeentearchief Dordrecht, 11 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 93.

Gemeentearchief Dordrecht, 17 Archief schutterijen, invnr. 13, Statuten, reglementen en instructies betreffende de fusie van de Kloveniers met het Exercitiegenootschap 'De vrijheid', 1786.

Gemeentearchief Dordrecht, 17 Archief schutterijen, invnr. 108, Akte van trouwbetuyging aan de patriottische regenten, 1786.

Gemeentearchief Dordrecht, 20 Notariële archieven invnr. 1564 akte 65

Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 88 akte 85.

Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 207 akte 5.

Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 207 akte 120.

Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 207 akte 578.

Gemeentearchief Dordrecht 256 Burgerlijke stand, invnr. 217 akte 126.

Gemeentearchief Dordrecht, 256 Burgerlijke stand, invnr. 222 akte 706.

Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 2, Circulaire houdende een oproep aan de burgerij, onbekend.

Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 6, Minuut van een uitgegane brief aan de Schutterij van de Kloveniers, waarin de vreugde over de overeengekomen samenvoeging wordt uitgesproken, 1785.

Gemeentearchief Archief, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 7, Reglement met handtekeningen van de leden, 26 juli 1783.

Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap, invnr. 8, Reglement betreffende het aannemen van buitengewone leden, 6 juli 1784.

Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 9, Circulaire aan de leden houdende algemene mededelingen, alsmede een ontwerp voor een alarmwet en een reglement voor het begraven, 1784.

Gemeentearchief Dordrecht, 325 Patriottisch exercitiegenootschap de Vrijheid, invnr. 11, Ter gelegenheid van het staatelijk uittrekken, en de plechtige maaltijd, gehouden door het exercitiegenootschap, 20 oktober 1783.

Gemeentearchief Dordrecht, 627 Burgerlijke stand, invnr. 14.

Gemeentearchief Dordrecht, *Aanspraak der Dordrechtse maagd* (Dordrecht 1785).

Gemeentearchief Dordrecht, *De herstelde vrijheid aan de welmenende en burgerlievende regenten der stad Dordrecht* (Dordrecht 1782).

Gemeentearchief Dordrecht, *Dordrechts Gedenkboek* (Dordrecht, 1785).

Gemeentearchief Dordrecht, Eyk, P. van der. D. Vygh en J. van der Burgh, *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken of Vervolg der Merkwaardigste Geschiedenissen die voorgevallen zijn in de Verenigde Provinciën, de Generaliteitslanden en de Volksplantingen den Staat* (1782).

Gemeentearchief Dordrecht, *Herenboekje* (1783).

Gemeentearchief Dordrecht, *Herenboekje* (1785).

Gemeentearchief Dordrecht, *Herenboekje* (1786).

Gemeentearchief Dordrecht, *Herenboekje* (1787).

Gemeentearchief Dordrecht, *Herenboekje* (1790).

Gemeentearchief Dordrecht, *Herenboekje* (1794).

Gemeentearchief Dordrecht, *Post van den Neder-Rhijn*, vol. 2 (1782).

Gemeentearchief Dordrecht, *Post van den Neder-Rhijn*, vol. 6 (1784)

Gemeentearchief Dordrecht, *Post van den Neder-Rhijn*, afscheidsgroet (1786).

Gemeentearchief Dordrecht, Peter Vermoe, 'Brief van Peter Vermoe Gildebroer', *De Politieke Kruyer* vol. 1 (1783).

Mengelwerk van het Dordrechts Gedenkboek, deel 1 (1785).

Mengelwerk van het Dordrechts Gedenkboek, deel 2 (1786).

Noord-Hollands Archief te Haarlem BS Overlijden akte 10-3.

Zeeuws archief, 25 doop-, trouw- en begraafboeken, invnr. 25 akte 7.

Zeeuws archief, 25 doop-, trouw-, en begraafboeken, invnr. 25 akte 2.

Secundaire bronnen

Baar-De Weerd, C., *Uw sekse en de onze. Vrouwen en genootschappen in Nederland en in de ons omringende landen (1750-ca. 1810)* (Hilversum, 2009).

Baggerman, A., *Een lot uit de loterij: familiebelangen en uitgeverspolitiek in de Dordtse firma A. Blussé en Zoon, 1945-1823* (Den Haag, 2000).

Baker, K. *The French revolution and the creation of modern political culture* (3 dln.; Oxford, 1987-1989).

Blok, J., 'Hemelse rozen door 't wereldse leven. sekse en de Nederlandse burgerij in de negentiende eeuw', in: Aerts, R. en H. te Velde (eds.), *De stijl van de burger: over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen, 1998).

Bots, H. en W.W. Mijnhardt, *De droom van de revolutie. Nieuwe benaderingen van het patriottisme* (Amsterdam, 1988).

Bourdieu, P., 'Structures, habitus, practices', in: *The Logic of Practice* (Cambridge, 1990) 53-65.

Brake, W.P. te, *Regent and Rebels. The Revolutionary World of an Eighteenth-Century Dutch City* (Oxford, 1989).

Bruijn, T.J. de. 1984. *Dordrecht in de patriottentijd: de ambtsverdeling en politieke ontwikkelingen in een stad in de jaren 1780-1788* (scriptie Universiteit Leiden, 1984).

Bruin, R. de, *Revolutie in Utrecht: Studenten, burgers en regenten in Patriottentijd, 1780-1787* (Utrecht, 1987).

Buisman, J.W., 'Tussen vroomheid en Verlichting', *BMGN* 109:3 (1994), 478-480.

- Clark, L.L., *Women and Achievement in Nineteenth-Century Europe* (Cambridge, 2008).
- Colenbrander, H.T., *De patriottentijd* (3 dln.; 's-Gravenhage, 1897-1899).
- Davidoff, L. en C. Hall, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850* (Londen/Chicago, 1987).
- Dalen, J.L. van, *Geschiedenis van Dordrecht*, deel 1 (Dordrecht, 1931).
- Dekker, R. 1989. 'Revolutionaire en contrarevolutionaire vrouwen in Nederland, 1780-1800'. *Tijdschrift voor Geschiedenis* 102, p. 545-563.
- Everard, M. en M. Aerts, 'De burgeres. Geschiedenis van een politiek begrip', in: Kloek, J. en K. Tilmans (eds.), *Burger. Een geschiedenis van het begrip 'burger' in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21e eeuw* (Amsterdam, 2002).
- Everard, M., 'In en om de (*Nieuwe*) *Bataafsche Vrouwe Courant*. Het aandeel van vrouwen in een revolutionaire politieke cultuur', *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 24 (2001), p. 67-87.
- Everard, M., 'Twee "dames hollandoises" in Trévoux', *De achttiende eeuw* 38 (2006), 147-167.
- Everard, M., 'Vrouwen voor 't vaderland: burgeres Van der Meer en de Bataafse politiek', *Holland* 31 (1999), p. 272-281.
- Foucault, M., *The History of Sexuality* (New York, 1978).
- Frijhoff, W., *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum, 1998).
- Geyl, P., *De patriottenbeweging 1780-1787* (Amsterdam, 1947).
- Giddens, A., *Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Berkeley, 1984).
- Godechot, J., *La Grande Nation: L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde, 1789-1799* (2 dln.; Parijs; 1956).
- Grayson, J.C., 'The Civic Militia in the County of Holland, 1560-81. Politics and public order in the Dutch Revolt', *Low Countries Historical Review* 95:1 (2019), p. 35-63
- Grijzenhout, F., *Feesten voor het vaderland: patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Zwolle, 1989).
- Grijzenhout, F., W.W. Mijnhart en N.C.F. van Sas, *Voor vaderland en vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam, 1987).
- Hagen, E., *President van Nederland. Rutger Jan Schimmelpennick 1761-1825* (Amsterdam, 2012).

- Habermas, J., *The Structural Transformation of the Public Sphere* (Cambridge, 1962).
- Hol, M.E. van., *Het krijgswezen in Dordrecht in de jaren tachtig van de achttiende eeuw* (scriptie Universiteit Leiden, 1981).
- Jong, E.H. de, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers. Patriotten en prinsgezinden in Leiden, 1775-1795* (Hilversum, 2014).
- Jourdan, A., 'The Netherlands in the constellation of the eighteenth-century Western revolutions'. *European Review of History* 18:2 (2011), p. 199-225.
- Klein, S.R.E., *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam, 1995).
- Kloek, J en W.W. Mijnhart, 'De natie: vrouwen en het volk', in: *1800: Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag, 2001).
- Kloek, J. en W.W. Mijnhardt, *1800: Blauwdrukken* (2001).
- Koolhaas-Grosfeld, E., 'Voor man en maatschappij. Over vrouwen in de Bataafs-Franse tijd', in: Grijzenhout, F., N. Van Sas en W. Velema (eds.), *Het Bataafse experiment: politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen, 2013).
- Landes, J.B., *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution* (Cambridge, 1988).
- Legrand, L., *La Révolution française en Hollande. La République Batave* (Parijs, 1894).
- Manen, R.J.C., van, 'Leidse Patriotten 1787-1795', *Holland* 19 (1987), p. 246-258.
- Oddens, J., 'De Nederlandse revolutie in dorp en stad. Lokale geschiedschrijving over de patriots-Bataafse tijd, 1875-heden'. *Tijdschrift voor Geschiedenis* 130:4 (2017), p. 565-592.
- Paape, G., *Geschiedenis der gewapende burgercorpsen in Nederland* (Delft, 1787).
- Palmer, R.R., *The Age of the Democratic Revolution: A political History of Europe and America, 1760-1800* (2 dln.; Princeton; 1959-1964).
- Prak, M.R., *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud: Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen, 1999).
- Rosendaal, J., 'Een nieuwe vrouwendag. Vrouwen in de Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw', *Dinamiek* 7:1 (1990).
- Rosendaal, R., 'Revolutionaire vrouwen gezocht! Een repliek op de kritiek van Myriam Everard', *De Achttiende Eeuw* 39 (2007) p. 25-34.

Rosendaal, J., *Tot nut van Nederland. Polarisatie en revolutie in een grensgebied, 1783-1787* (Nijmegen, 2012).

Rosendaal, J., 'Vrouwen op de vlucht. Patriotse vrouwen in ballingschap', in: P. Altena en M. Everard, *Onbreekbare burgerharten. De historie van Betje Wolff en Aagje Deken* (Nijmegen, 2004).

Rosendaal, J. (ed.), *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799* (Nijmegen, 2005).

Sas, N.C.F. van, 'De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw', *BMGN* (1985), 636-647,

Sas, N.C.F. van, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam, 2004).

Schama, S., *Patriots and liberators. Revolution in the Netherlands* (New York, 1977).

Schotel, P., 'De Dordrechtse schuttersgilden in de patriottentijd, 1782-1787'. *Kwartaal en Teken* 10.2-3 (1984), p. 19-36.

Smith, B., *Ladies of the leisure class. The bourgeoisies of northern France* (Princeton, 1981).

Vries, B. de, 'Een weldadig verschil? Standsbesef en het onbehagen van de burgerij'. In Aerts, R. and H. te Velde (eds). *De stijl van de burger: over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen, 1998).

Wit, C.H.E. de, *De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw 1780-1787. Oligarchie en proletariaat* (Oirsbeek, 1974).

Wit, C.H.E. de, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland, 1780-1848. Kritisch onderzoek van een historisch beeld en herwaardering van een periode* (Heerlen, 1965).

Wiesner-Hanks, M.E., *Women and Gender in Early Modern Europe* (Cambridge, 2019).

Zee, Th.S.M. van der, J.G.M.M. Rosendaal en P.G.B. Thissen, *1787. De Nederlandse revolutie?* (Amsterdam, 1988).

Internetpagina's

Personen, <http://resources.huuygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/5213> [geraadpleegd op 10-05-2020].